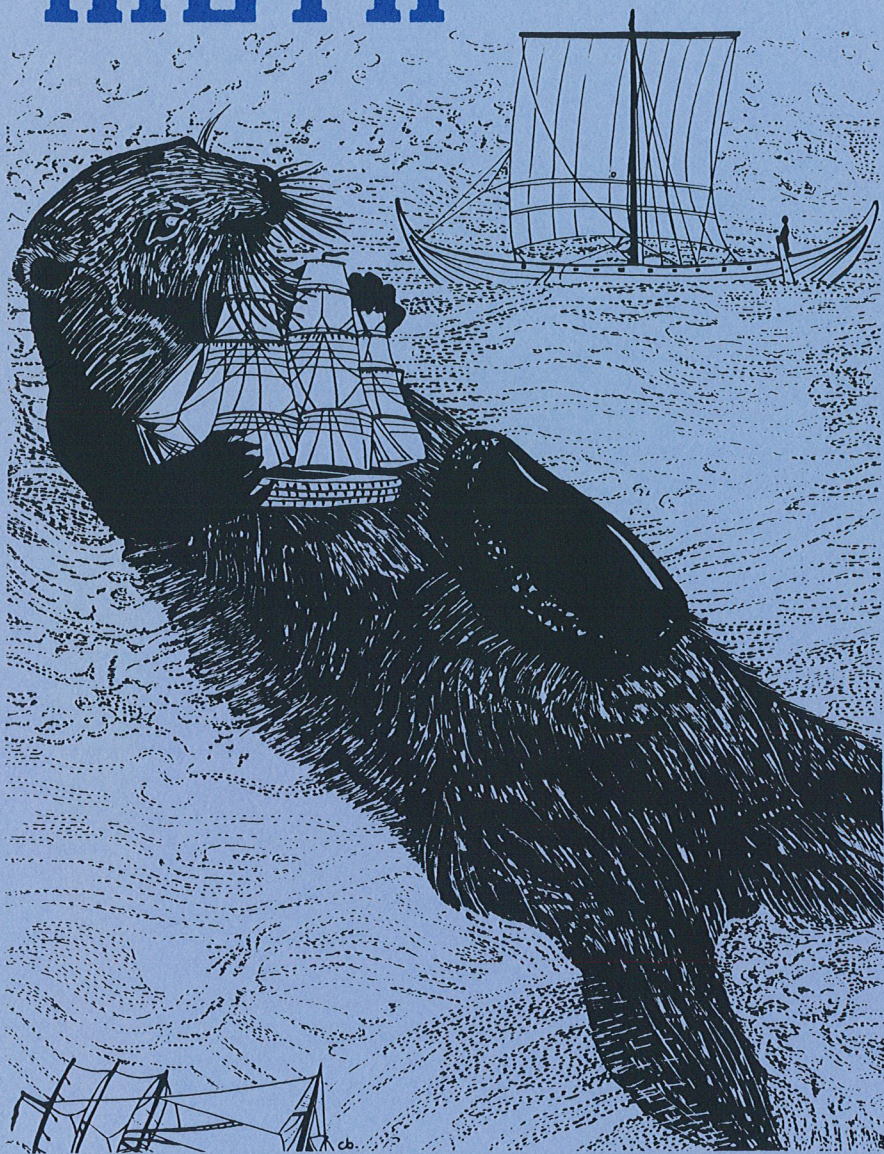

META

95: 4

META **MEDELTIDSARKEOLOGISK TIDSKRIFT**

META:s styrelse/huvudredaktion

Peter Carelli
Lars Ersgård
Ingrid Gustin
Anders Jonasson

Mats Mogren
Mats Roslund
Katalin Sabo

META:s omslagsbild: Christina Borstam, Lund.

META ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen och kommer ut med fyra nummer per år. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1996 kr 150:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

KF-Sigma tryckeri, TLTH, Lund.
ISSN 0348-7903

Redaktionellt

Detta sista nummer av META 1995 är också det sista i formatet. Nya dimensioner kommer att uppnås redan första numret 1996, förhoppningsvis både utseende- och innehållsmässigt. Efter sexton år med ungefär samma utseende kommer tidskriften således att genomgå en mer genomgripande ansiktslyftning. METAs storlek kan tyckas vara praktisk när man får med den i innerfickan på resan, men någon glädje vid bildredigering är den inte. Val av typsnitt och layout har vuxit fram organiskt i takt med den allmänna desk-top utvecklingen. Framtida nummer är designade av en professionell tidskriftsredigerare och kommer förhoppningsvis att falla er läsare i smaken. På så sätt är META ett barn av sin tid; 70-talet poängterade kanske innehållet mer än formen, under 80-talet gjordes försök att utveckla tidskriften med den då nya DTP-tekniken. Kanske kan det avslutande seklet se ett vidareutvecklat skötebarn där form och innehåll lever i harmoni. Efter tre års oförändrad avgift för prenumeration på META måste detta höjas. Portot har stigit under denna period och styrelsen har sett sig nödsakad att öka summan till 150 kronor per år.

En sak förblir oförändrad. METAs innehåll med spännande, irriterande och givande artiklar kommer även i fortsättningen att spegla samtidens medeltidsarkeologiska debatt. I detta nummer svarar fem diskussionssugna *maritima* arkeologer på Carl Olof Cederlunds artikel i förra numret. Nyanser i kritiken skymtar, men alla verkar överens om att marin arkeologin inte ensam är påverkad av ideologiska val när det gäller ämnets inriktning. Praktiken har påverkat utvecklingen mer än teoretiska frågeställningar och på så sätt gett ämnet en fokusering på att finna spännande vrak mer än övergripande analyser av maritima baserade aktiviteter. Flera bredsidor avlossas, men när svartkrutsröken skingrats återstår en gemensam positiv syn på möjligheterna att i framtiden bredda ämnets forskningsuppgifter.

Pemilla Flyg ger en fullödlig introduktion till UV's Fältbaserad Fynd- och Dokumentationsregistrering (FFD). Den metodiska utvecklingen inom dokumentationen i fält går nu snabbt och en diskussion om tillämpbarheten på agrara och urbana medeltidsgrävningar är på sin plats. Artikeln skall ses som ett personligt inlägg och redaktionen ser gärna texter om andras erfarenheter med totalstationen som arbetsredskap i kommande nummer.

Ole Stilborg diskuterar problemet med arkeologiska tolkningar av ugnskonstruktioner utifrån ett fynd från Halland. Två motsatta uppfattningar står mot varandra; en där anläggningen tolkats som varande en keramikugn och en där ugnen sägs vara använd för reducering av pyritmalm i en järnframställningsprocess. Bevisen läggs fram på bästa Perry Mason-vis och läsarna får vara jury.

Johan Anund och Peter Carelli besökte det första mötet för *Stadtarchäologie im Hanseraum I. Stand, Aufgaben und Perspektiven*, arrangerata av Amt für Denkmalpflege der Hansestadt Lübeck. Detta första av planerade återkommande möten hade tydligen en inventerande karaktär med litet utrymme för problemorienterande inlägg. Trots det är en kontaktyta av detta slag omistlig.

Mattias Bäck har besökt en annan konferens. *Medieval Pottery Research Group*, som annars är baserad i England, möttes i Köln våren 1995 för att studera rhenländsk keramik. Framför allt var det stengodset som intresserade deltagarna. Rapporten avslutas med uppmaningen att närmare studera den dåligt kända konsumtionen av keramik här i Norden. Skandinaviska arkeologer skulle därmed kunna bidra med slutändan i keramikens livscykel.

Lundaredaktionen

Christina Borstams bild bär titeln "I stormens öga".

Maritim arkæologi - et ideologisk særtilfælde? En replik til Carl Olof Cederlund.

Ole Crumlin-Pedersen

Abstract

Maritime archaeology- an ideological speciality?

Comment to Carl Olof Cederlund

The classification of maritime archaeology offered by Carl Olof Cederlund in META 95:2 is questioned. His 'syndroms' for Viking ships, cogs and royal ships relate more to the popular concept of finds than to the archaeological research perspective. The Viking examples given by Cederlund are directly misleading. His disregard for the basic principles of recording ship-remains blocks the way to a source critical analysis of these leading to a more detailed analysis of the nature and context of the ships. Ship archaeology has its own methods, just like numismatics, but both fields have common goals with 'ordinary' archaeology. Excavation technique is different under water and on land, but techniques should not be allowed to determine the aims of the research. In Denmark maritime and terrestrial archaeology is combined in the new Centre for Maritime Archaeology in Roskilde.

Svenske arkæologer har indenfor de seneste par år bidraget med et par afhandlinger, der med god ret har vakt interesse udenfor landets grænser, fordi de har beskæftiget sig med skibe og fortidsminder under vandet på en måde, hvor disse fund meningsfyldt er sat i perspektiv i forhold til såvel deres samtids som en senere eftertids samfundsforhold og ideologi. Jeg tænker her på Bjørn Varenius *Det nordiska skeppet* (1992) og Johan Rönnbys *Bålverket* (1995). Her er et arkæologisk og ikonografisk materiale behandlet på en måde, hvor den kritiske analyse ikke kun gælder dokumentation og analyse af det konkrete materiale fra fortiden, men også de ideologiske rammer indenfor hvilke disse fund er blevet behandlet.

Måske er det med inspiration herfra, at Carl Olof Cederlund i META 95:2 har sat sig for udfra en gennemgang af svensk marinarkæologisk litteratur fra årene 1986-1990 at klassificere marinarkæologien i almindelighed og den svenske udgave heraf i særdeleshed i et sæt af ideologiske kasser, der benævnes som om der var tale om sygdomstilfælde: vikingeskibssyndromet, koggesyndromet og regalskibs-syndromet.

Og *tilsyneladende* har manden jo ret! Som almindelig borger kan man mærke den udbredte interesse, der er overalt i samfundet for usædvanlige fund, ikke mindst når de dukker op af det våde dyb som repræsentanter for perioder af vor

historie, som vi har hørt om i vores skoletid. Som middelalderarkæolog må man konstatere, at det er noget lettere at hente penge hos donatorer til et skibsfund end til en almindelig bygravning.

Bevæger vi os imidlertid et spadestik dybere end til denne overfladiske konstatering, så ser vi, at langt hovedparten af de lovbundne udgifter til arkæologisk feltarbejde bliver brugt på land til 'traditionelle' arkæologiske udgravninger, mens der kun undtagelsesvis ad denne vej kommer penge til maritimarkæologiske undersøgelser. Skal der ydes en indsats på dette felt, må der altså først vækkes en interesse herfor i offentligheden, der kan udløse tilskud, og der skal afrapporteres bredt om resultaterne som kvittering herfor. Dette vil naturligvis aftegne sig i en bibliografi, der medregner alt, hvad der er trykt fra dette arbejdsfelt af såvel videnskabelig som populærvidenskabelig karakter. Her vil titlerne i mange tilfælde fremhæve netop de velkendte begreber, alle kender, snarere end de faglige problemstillinger, der har været styrende ved valget af disse studieobjekter.

Det er med andre ord nødvendigt at kigge bag facaden, hvis man vil have et ærligt billede af den egentlige primærforsknings karakter og retning. Men det synes ikke at være Cederlunds ærinde. Han presser materialet ind i de kasser, han på forhånd har opstillet, uden at tage hensyn til, om det passer deri. Lad os her nøjes med et par eksempler: Som svenskt belæg for hans "*vikingeskibssyndrom*" (Cederlund 1995, s 49) anfører han interessen for Äskekärr-skibet, der imidlertid hverken på fundtidspunktet i 1930-erne eller senere har ført til en fyldestgørende publikation eller anden præsentation af dette nøglefund i udforskningen af lastskibstypen i Norden. Hans omtale af Äskekärr- og Fotevik-skibene som eksempler på "- att man bör se den arkeologiska hanteringen av s k vikingaskepp som ett sätt at generera ideologiskt intresse för den symbolism, som står i centrum för begreppsfloran kring vikingen och hans skepp -" er jo mildest talt ejendommelig i betragtning af Äskekärrskibets skæbne og af, at primærpublikationen af Fotevik-undersøgelsen (Bunte 1984) intetsteds nævner ordet vikingeskib om disse fartøjer, men nøgternt sætter dem ind i deres historiske 1100-tals sammenhæng. At en lokal skånsk sportsdykkergruppe kalder sig noget med vikinger er vel ikke relevant for bedømmelse af den faglige arkæologiske håndtering af disse fund. Begrebet 'viking' er et godt turisttrækplaster for museerne, men ofte til gene for den saglige, nuancerede diskussion, fx når begrebet i nogle kredse i ind- og udland gøres til bannermærke for højre-radikale og racistiske synspunkter, eller når det hos andre afføder irrationelle afværgereaktioner som her hos Cederlund. Han synes iøvrigt at have overset, at begrebet 'viking' er et nødvendigt redskab i det arkæologiske arbejde, så længe det er almindeligt at kalde perioden ca. 800-1050 for vikingetiden. Når vi i Norden har nogle centrale fund fra denne periode, må vi naturligvis beskæftige os med dem

og sætte dem i relation til såvel andre perioders skibe som deres samtids samfund. Men det er åbenbart ikke det, der interesserer Cederlund. Den grundlæggende dokumentation af det enkelte skibsfund fra forhistorisk tid eller middelalder, der skal gøre det muligt at udnytte materialet kildekritisk til mere omfattende analyser af skibets art og historie og dermed dets plads i samtidens samfund, af færdiger han som et teknologisk betonet synssæt, der er betinget af ærefrygt for vikingeskibet (Cederlund 1995, s 48).

Det er trist, hvis det er en sådan opfattelse, der skal præge undervisningen i marin arkæologi i Stockholm. I så fald afskærer man sig fra at arbejde seriøst med væsentlige aspekter af sit fag. De vigtigste resultater af den skibsarkæologiske virksomhed i Danmark i de senere år er opnået i kraft af den sikkerhed i analysen af det enkelte fartøj, som denne metode giver. Herigennem er Fotevik 1- skibets sidste funktion som stenslæde på isen blevet bestemt, og dermed er kastet lys over omstændighederne forud for slaget ved Fotevik i 1134 (Crumlin-Pedersen 1984). Ligeledes er Skuldelev 5- skibet blevet identificeret som ledingskib ud fra en tilsvarende analyse (Crumlin-Pedersen 1988), og på et anderledes fundmateriale har den omhyggelige dokumentation af bådgravene fra Slusegård givet væsentlige oplysninger til tolkning af bådgravskikken (Crumlin-Pedersen 1991).

Den maritime arkæologi har været igennem en pionertid, hvor der ikke fandtes nogen formaliseret uddannelse for dem, der ønskede at beskæftige sig med emnet. Faget havde behov for folk med mange talenter og tiltrak da også folk med så forskellig baggrund som arkæologi, etnologi, historie og skibsbygning. Som tiden er gået, har nogle af pionerne formået at arbejde seriøst på hele det faglige felt, mens andre i højere grad har været fange af deres faglige uddannelsesbaggrund. I den henseende deler den maritime arkæologi iøvrigt kår med middelalderarkæologien, der i hvert fald i Danmark er befolket med mange personer med en oprindelig uddannelse udenfor feltet. Lad os dømme dem på kvaliteten af deres faglige arbejde, snarere end på deres akademiske titel.

De studerende, der i disse år søger til universiteterne i Stockholm, Trondheim og København for at stifte bekendtskab med den maritime arkæologi, fortjener at få vejledning hos forskere, der kan udvise kritisk sans uden at henfalde til personlige ideosynkrasier. I Danmark arbejder vi på at fremme integrationen af den maritime arkæologi i den arkæologiske 'mainstream' - at gøre 'almindelige' arkæologer bevidst om de muligheder, der ligger i at inddrage det maritime perspektiv i synet på alle de 'klassiske' arkæologiske problemstillinger omkring bebyggelse, befæstning, krig, handel, kommunikation og kult. Som skibsforskere har vi vores egne metoder, ligesom numismatikere har deres, men begge parter arbejder som led i den fælles historisk-arkæologiske udforskning af fortiden. Til arkæologisk arbejde under vandet kræves særlige teknikker, ligesom tilfældet er

i enhver anden arkæologisk feltarbejds-situation, men teknikken bestemmer ikke forskningens målsætning.

Så alt i alt er der nok ikke den store forskel på marinarkæologiens og middelalderarkæologiens vilkår i forskningsverdenen. De følger begge tendenser i tiden, som vi skal forholde os kritiske til, men som ingen forsker kan være uberørt af.

Ole Crumlin-Pedersen er forskningschef og leder af Nationalmuseets Marinarkæologiske Forskningscenter i Roskilde, Danmark.

Referencer

- Bunte, C. (red.). *Pugna Forensis - ? Arkeologiska undersökningar kring Foteviken, Skåne 1981-83*. 1984.
- Crumlin-Pedersen, O. Fotevik. De marinarkæologiske undersøgelser 1981 og 1982. I Bunte (red.). 1984.
- Crumlin-Pedersen, O. Gensyn med Skuldelev 5 - et ledingskib? *Festskrift til Olaf Olsen*. 1988.
- Crumlin-Pedersen, O. Bådgrave og gravbåde på Slusegård. *Slusegårdgravpladsen III*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV,3, 1991.
- Rönby, J. *Bålverket. Om samhällsförändringar och motstånd med utgångspunkt från det tidigmedeltida Bålverket i Tingstäde träsk på Gotland*. Studier från UV Stockholm, A. U. skrifter nr 10, 1995.
- Varenius, B. *Det nordiska skeppet. Teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology 10. 1992.

Kommentar till C O Cederlunds artikel i META 95:2

Lars Einarsson

Abstract

Comment to C O Cederlunds article in META 95:2.

Cederlunds' declaration in META 95:2 that marine archaeology is strongly influenced by a conservative set of values, symbolically emphasized by the interest in Viking Age ships and man-o-wars, is false. All reconstructions of history has an element of contemporary values, not only marine archaeology. An unfortunate concentration on man-o-wars is caused by the "Wasa-syndrome". Because of its concrete and obvious presence it became a frame of reference for all ship-wrecks. The question in which way research should develop has unfortunately been based on personal disagreements, not on scholarly decisions. In the future there are possibilities to study both simple constructions and more luxurious objects.

Ämnet för Carl Olof Cederlunds artikel i META 95:2 har förutsättningar att beröra intressanta företeelser - ideologier och symbolism - inom vetenskaplig forskning. Cederlunds tes, som jag har förstått den, är att en speciell "maktstruktur", kännetecknad av konservativa värderingar och symboler, präglar den marin-arkeologiska forskningens och allmänna verksamhetens inriktning.

Att "maktstrukturer" (ett i sig värde laddat och diskutabelt uttryck, eftersom det antyder en organiserad styrning och utövning) påverkar vetenskaperna, torde vara en självklarhet. Att en i grunden en och samma struktur skulle styra marin-arkeologin, anser jag vara en både ogrundad och felaktig uppfattning. Argumenten för detta följer nedan.

Historieskrivningen - vår förhistoria inkluderad - är ständigt föremål för tolkningar och värderingar, färgade av det samhälle som producerar dem. Detta faktum är sedan decennier en axiomatisk bas i utbildningen i historia vid våra högskolor och universitet - kanske även vid gymnasieskolan.

Förvisso är icke allenast marin-arkeologin ett ämne starkt präglad av tradition och värderingar. Detta torde vara fallet med de flesta vetenskaper. Den isolering från det som C O Cederlund kallar den "allmänna" arkeologin som marin-arkeologi är föremål för, är just det som författarens resonemang resulterar i. Att påstå att isolationens kännetecken skulle vara typiska för marin-arkeologin, utan att studera den "allmänna" arkeologins symbolism och värderingar i en jämförande betraktelse, kan inte bli annat än ett ogrundat antagande.

I sin artikel försöker författaren visa sin tes hållbarhet, genom exempel från skiftande marin-arkeologiska områden. En obändig strävan att till varje pris hitta

belägg, om än långsökta och utan underbyggnad, gör dock att det teoretiska resonemanget haltar. Jag har valt att inskränka mig till att titta närmare på ett fåtal av de exempel som förs fram.

De skeppsarkeologiska utgrävningarna vid Kalmar slott på 1930-talet och Helgeandsholmen på 1970-talet, utfördes enligt författaren av symboliska skäl "i skuggan av kungliga palats", d v s makten. Därav forskningsinriktning och intresse. Detta betraktelsesätt förbiser de topografiska och allmänt kulturhistoriska faktorerna i sammanhanget. Både Kalmar slott och Helgeandsholmen med omgivning, är utan tvivel kulturmiljöer av mycket stort värde, just därför att de befinner sig i den svenska statsbildningen - "maktens" - omedelbara närhet. Att de arkeologer, historiker, kulturgeografer, etnologer, konstvetare (märk väl endast icke marinarknologer) som hänger sig åt forskning av dylikt slag, skulle vara offer för "maktstrukturers" inverkan, förefaller inte vara en med verkligheten överensstämmande förklaring. Att å andra sidan en vidsynt vetenskapssyn skulle innebära ett fjärmande från områden av stor betydelse för centralmaktens framväxt, ter sig en smula irrationellt.

Vidare under underrubriken "Stockbåtens ideologi" konstaterar författaren att många av dessa farkoster kom in i de centrala museerna under 1800-talet. Det finns i sammanhanget skäl att påpeka att framväxten av museerna i allmänhet, skedde just under detta sekels senare hälft. Privata samlingar och enstaka föremål, stockbåtar inkluderade, donerades och samlades in till nybildade föreningar och stiftelser, vilka såg som sin uppgift att visa upp vårt stolta förgångna för folket. Detta sker bevisligen i en nationalromantisk anda. I detta fall stockbåtar som marinarknologisk objektstyp kan således inte, vare sig ideologiskt eller symboliskt, isoleras från det övriga sammanhanget och samhällsutvecklingen.

Till stöd för sin tes anför författaren att "i stort sett alla projekt, inriktade på att bärga eller ta upp fynd och delar från gamla skeppsvrak, utgår från enskildas, grupper eller organisationers intresse för saken. Det är mycket sällsynt att sådana initiativ uppstår och utvecklas inom den etablerade kulturvårdens ram". Detta argument skulle, enligt författaren, ge utrymme för ett större symboliskt utnyttjande av skeppet/vraket.

Enligt min uppfattning förbiser författaren att uppmärksamma en för sammanhanget viktig omständighet, nämligen att det i förarbetet till den lagstiftning vilken kulturvårdande myndigheter och institutioner agerar med utgångspunkt i från, kulturminneslagen, klart uttalas att fornlämningar, som t ex skeppsvrak, i första hand skall lämnas ifred om inte synnerliga skäl talar för ett delvis eller helt borttagande. Synnerliga skäl kan röra allmännyttans intresse eller starka vetenskapliga motiv. Det är således inte symboliska krafter och maktstrukturer utanför

den kulturvårdande sfären som driver den (marin)arkeologiska verksamhetsinriktningen, utan snarare en dia-metralt motsatt syn på (marin)arkeologins syften och lagens andemening.

Det som författaren kallar ”regalskepps-syndromet” och anför som stöd för sin tes, är enligt min uppfattning ett i allra högsta grad svenskt fenomen och av en betydligt mer konkret karaktär än den symboliska. Det har sitt ursprung i den allt överskuggande inverkan som bärgningen av regalskeppet Vasa haft på synen på vrak och marin arkeologi i vårt land. Vasa i all sin prakt och konkreta framtoning, blev som författaren mycket riktigt påpekar, den ständiga referensen till andra vrakfynd, vilka de än vara månne. Glädjande nog är detta stereotypa, ytliga men likväl pedagogiskt sett tacksamma jämförande på väg att försvinna. Den (tidigare) ständiga jämförelsen med Vasa i vraksammanhang, är ju inte Vasas ”fel”. Inte heller är det ett primärt uttryck för inverkan av maktstrukturer eller symbolism, utan återigen vrakens generellt sett höga grad av konkretisering, där Vasa utgör ett extremt exempel och länge saknade både vetenskaplig och publik konkurrens.

Det författaren kallar ”regalskeppssyndromet”, kom även att ta sig uttryck i en debatt vilken resulterade i en polarisering av å ena sidan förespråkare för marin arkeologiska undersökningar av örlogsvrak och å andra sidan de som förordade en prioritering av handelsfartygsvrak. Polarisering var dock skenbar, emedan den inskränktes till en polemik mellan ett fåtal personer, och således var av mer personkemisk karaktär än av ämnesteoritisk. I takt med att det marin arkeologiska etablissemanget har utökats, har polemiken glädjande nog avtagit. I likhet med andra länders synsätt, borde självfallet den vetenskapliga frågeställningen ligga i förgrunden och inte frågan om huruvida vraket är av ett handelskepp eller örlogsskepp.

Den marin arkeologiska aktiviteten och verksamhetsinriktningen i vårt land och andra länder, har till stor del styrts av de som förfogat över medlen och inte av de som formulerat målen. Kort sagt har dykkunskap överflyglat antikvarisk kunskap, ofta paradoxalt nog till men för marin arkeologins utveckling. Aktivt sökande efter vrak har utförts av tekniskt kunnig personal. Drömmen om en upptäckt har varit ett självändamål, utan en koppling till en marin arkeologisk frågeställning. Trots detta har kravet på en undersökning av det upptäckta vraket nästan alltid väckts. Vrakupptäckter har därför av naturliga skäl mottagits som önskade barn av det antikvariska etablissemanget.

Sammanfattning

Skeppets stora symboliska roll i konst, religion och litteratur är ett ovedersägligt faktum. Skeppets stora betydelse inom marin arkeologin är dock inte ett resultat av dess symbolvärde. Förklaringen ligger istället i skeppets höga grad av

konkretisering, både som materiell kvarleva och samhällsform. Detta är i sin tur ofta ett resultat av de gynnsamma förutsättningar för bevarande som råder i flera marinarkeologiska fyndmiljöer, till skillnad från fornlämningsmiljöer på land. De topografiska och kulturhistoriska förutsättningar och möjligheter som erbjuds (marin)arkeologen, har fört och kommer otvivelaktigt att föra honom/henne till såväl dyiga lerbottnar i östersjöns djup som platser ”i skuggan av kungliga palats”.

Lars Einarsson är antikvarie vid Kalmar läns museum.

En kritisk marinarkeologi?!

Några korta kommentarer i anslutning till en artikel

Johan Rönby

Abstract

A critical marine archaeology? Some comments to an article.

All disciplines that produce historical knowledge, not only marine archaeology, are influenced by ideology. In spite of its perspicuous and somewhat simplified content, Cederlunds article is a contribution to a new theoretical perspectiv on this variant of archaeology. The Kogg is an illustrative example of an old symbol used to emphasize a new European market.

I META 1995:2 ger sig Carl Olof Cederlund på att försöka blottlägga de ideologiska krafter som styr den marinarkeologiska historieskrivningen. Utgångspunkten är skrifter som publicerats under senaste tioårsperioden. Det rör sig om texter som behandlar allt mellan stockbåtar till ångfartyg.

All "historieproducerande" verksamhet styrs självklart mer eller mindre medvetet av ideologiska krafter. Våra uttalanden om hur det egentligen var är samtidigt ett sätt att argumentera för hur vi tycker det borde vara just nu, och hur det bör vara i framtiden. Att som Cederlund försöka se igenom denna till historia förtäckta argumentation är därför en angelägen och viktig forskningsuppgift.

Inte minst framstår ämnet för artikeln också som spännande då den arkeologiska teoretiska debatten inom den marina arkeologin hittills närmast varit obefintlig. Av någon anledning har den så kallade marinarkeologin till stora delar istället formats av tekniska och kommersiella intressen. Några starka postprocessuella, poetiska eller kritiska vindar har inte precis blåst genom det marinarkeologiska forskarkollektivet.

För en ny marinarkeologi som inte undersöker skeppsvrak eller pålar utan människor och samhällen är det betraktelsesätt som Cederlund skissar på ett stimulerande perspektiv. Artikeln är dock, förmodligen medvetet, översiktligt skriven och förenklar därför orsakssammanhangen. Cederlund avstår även till stor del från att närmare försöka ringa in de ideologiska aktörerna bakom de marinarkeologiska myterna.

Ett exempel är avsnittet om den medeltida koggen vars betydelse i historieskrivningen Cederlund förklarar genom tyska influenser. Det är säkert riktigt, men man kan också fortsätta resonemanget och peka på andra orsaker. Visionen

om koggburna medeltida entreprenörer är helt i linje med en traditionell marknadsekonomisk historieskrivning där dagens institutioner projiceras bakåt i tiden. I sådan historiebild framstår skeppsredaren och de medeltida hantverkarna ofta som framgångsrika småstadsborgare från 1800-talet. Det vore intressant att närmare försöka skärskåda när och hur denna mytbild vuxit fram.

Koggen utgör även ett intressant modernt exempel på hur gamla "symboler" kan få en renässans och delvis ny betydelse. När europeisk integration debatterats under 1990-talet har ofta historiska argument använts. Bilden av den framgångsrika hanseaten på sitt koggskepp har då varit ett sätt att propagera för fördelarna med ekonomiskt samarbete bortom nationalstaternas trånga ramar.

Trots de något svepande dragen i Carl Olof Cederlunds artikel så innehåller den en mängd uppslag till fortsatt och fördjupad forskning. Inte minst bör det vara angeläget att i framtiden försöka visa att en kritisk arkeologi också kan hämta argument från det arkeologisk källmaterialet, vare sig det ligger på havsbotten eller på torra landbacken.

Vad är marinarkeologins problem?

Björn Varenius

Abstract

What is the problem of maritime archaeology?

In META 95:2, Carl Olof Cederlund directed some heavy criticism towards what he saw as "ideological and symbolic tendencies", blocking the development of Swedish maritime archaeology. Basically a myth, his idea cannot be ascribed any explanatory capacity as to the shortcomings of the subject and seems rather a way of avoiding a more painful self-criticism. More than anything else, the problems of maritime archaeology are rooted in a lack of interest in social theory. If change is really sought, several difficult steps must be taken in order to alter the prevailing introvert, functionalistic attitude. The first and foremost of these is to realize that interpretations of material culture - including its "maritime" aspects - remain of marginal interest as long as the societal context is neglected.

Undertecknad har av META:s red blivit ombedd att kommentera en artikel av Carl Olof Cederlund i nr 95:2 med titeln "*Vad är marinarkeologi? En studie av ideologiska och symbolistiska tendenser i svensk marinarkeologi - byggd på litteratur publicerad 1986-1990*". Det är med viss tvekan jag åtagit mig detta, eftersom jag utgått ifrån att jag blivit tillfrågad i egenskap av "marinarkeolog", en beteckning som jag inte längre kan identifiera mig med. Som framgår av min text tror jag inte att den typen av ämnesmässig atomisering är av godo, vare sig för arkeologin eller individen.

Den bärande idén i Carl Olof Cederlunds (C.O.C.) artikel är att svensk och nordisk marinarkeologi under decennier reproducerat vissa "*populistiska, väl etablerade ideologiska strömningar*", som blockerar utvecklandet av "*andra uppfattningar och en allsidig teoretisk och praktisk marinarkeologi*" (Cederlund 1995, s 62f). Dessa "skeppssymbolistiska, traditionalistiska strömningar" avser framför allt tre fält, nämligen "Vikingaskeppen, Koggskeppen och Regalskeppen". Vi får vidare reda på att "*Vikingaskepps-syndromet synes vara karaktäristiskt särskilt för dansk och norsk identitet*" (Cederlund 1995, s 47) medan "*Den höga värderingen av koggskepp och vrak av sådana inom marinarkeologin synes ha sina rötter i den starkt ideologiskt färgade historieskrivningen inom tysk kultur under 1800-talet och senare*" (Cederlund 1995, s 52). Hansans och dess koggs betydelse under medeltiden är emellertid också "*föreställningar [som] är ... djupt förankrade i det historiska medvetandet hos många svenskar idag*" (ibid). Den

nationalistiskt anfäktade skeppssymboliken i Sverige domineras av “vraken av två s.k. ‘regalskepp’, nämligen Vasa och Kronan, vilka bägge är tydliga nationella symboler” (Cederlund 1995, s 53).

Av blygsamhet eller något annat för mig oklart skäl ingår inte C.O.C. själv i analysunderlaget, som ju därigenom blir minst sagt ofullständigt. Han har ju intagit en central position i svensk marinarkeologi i 30 år, men anser sig uppenbarligen inte ha haft något inflytande över utvecklingen. Man blir lite förskräckt när denne tjänsteman vid Statens sjöhistoriska museum, tillika forskare och universitetsaktiv docent konstaterar: “inga nämnvärda förutsättningar [ges] att utveckla en allsidigt marinarkeologisk forsknings- och kulturverksamhet” (Cederlund 1995, s 63). Det är ju faktiskt att ge sig själv underkänt, gränsande till återbetalningsskyldighet av 30 årslöner till statskassan. En sådan självutplånande attityd pockar på en retrospektiv granskning.

C.O.C. framhåller på upprepade ställen att artikeln baseras på en genomgång av marinarkeologisk litteratur från åren 1986-1990, något som man enkelt kan konstatera stämmer dåligt. Referenslistan upptar 17 verk (undantaget *Nordic Archaeological Abstracts*) varav endast sex (!) faller inom angivet tidsintervall. Detta förklaras med att “litteratur från äldre och senare tid har även använts, i den mån den belyst behandlade frågor” (Cederlund 1995, s 64). Uppenbarligen sade inte de utvalda sex verken speciellt mycket om de behandlade frågorna, eftersom kompletteringsbehovet utgör 2/3 av litteraturen.

Det är dock inte så illa att svensk marinarkeologi bara producerade sex arbeten på fem år. En liten titt i NAA visar att C.O.C. själv var ganska flitig. Åren 1986-1990 hittar man inte mindre än tio alster från hans penna, alltifrån “*A systematic approach to the study of the remains of old boats and ships*” (1986) till “*Fartyget som arkeologisk och historisk kunskapskälla - ett försök till strukturering*” (1990). Då är ändå långt ifrån alla C.O.C.s artiklar kända för NAA-redaktionen. T.ex. saknas där Fornvännenrecensionen av Heinsius’ (1986) *Das Schiff der hansischen Früzeit*. Här konstateras bl.a. följande: “*Paul Heinsius arbete om den hanseatiska koggen, ett av de viktigaste redskapen för handel under medeltid. Boken gavs ut första gången 1952*” (Cederlund 1988, s 141). Vidare finner C.O.C. att “*Boken definierar, på grundval av skriftliga och ikonografiska källor, skeppstypen kogg, under dess första århundraden som hanseatiskt handelskepp, och beskriver den ur olika vinklar*. Det är ett arbete med hög vetenskaplig standard” (min anm.) (ibid, s 141).

Här finner vi således ett explicit omdöme som speglar vad C.O.C. under den aktuella perioden egentligen räknade som vetenskapligt värdefullt, nämligen ett trettio år gammalt kompilat av diverse historiska källor av blandat ursprung och källvärde. Detta i en form som svarar ovanligt bra mot beskrivningen “[en]

historieskrivning [som] framhäver hansans historiska (och ideologiska) stor het" (Cederlund 1995, s 52). En förklaring till C.O.C.s entusiasm över Heinsius arbete kan vara att han själv var starkt engagerad i projektet Bossholms-koggen vid denna tid, något som flera artiklar vittnar om.

Det är då en desto intressantare markering att C.O.C. i sin META-artikel tycker att den "*utpräglad positivistisk[a] syn [som] har tillämpats i de arkeologiska fartygsundersökningar, som utförts under 1800-talet och 1900-talet*" kan ses som en symbolistisk värdering i sig (Cederlund 1995, s 47f). En betydande del av hans egen gärning har just ägnats fartygsdokumentationens betydelse, men av någon anledning refereras Crumlin-Pedersen (1977) i detta sammanhang. Tyvärr måste man här börja tvivla på att C.O.C.s syfte är så högt och rent som han själv försöker förebära. Tvivelsutan har Crumlin-Pedersen i otaliga artiklar visat värdet av en noggrann fartygsdokumentation, men han har också varvat detta med mer övergripande kulturhistoriska synteser, vilket C.O.C. mycket väl vet. Redan 1978 utkom *Søvejen til Roskilde*, som var ett försök att diskutera de maritima och samhällsliga förutsättningarna för utvecklingen av Lejre och Roskilde till ekonomiska och politiska centra. Crumlin-Pedersens grepp att blanda historiska, geografiska och arkeologiska källmaterial skulle idag kunna kallas ett "*holistisk forskningsperspektiv*", dvs det som C.O.C. säger att marinarknologin saknar (Cederlund 1995, s 63).

Vi finner vidare att C.O.C. förvånar sig över att den "*teoretiska utvecklingen inom den allmänna arkeologin tycks ha berört svensk marinarknologi mycket litet. Under den tidsperiod som här behandlas har inga arbeten publicerats, som förmedlar intryck av de senare faserna i den arkeologiska, teoretiska utvecklingen*" (Cederlund 1995, s 62). Man frågar sig om detta är samma person som "*betonar vikten av att man ser och studerar sjövägen från sjösidan och inte över skrivbordskanten*" (Cederlund 1989:9).

Jag tror kommentarer är överflödiga. Låt oss bara konstatera att C.O.C. själv inte varit någon teoretisk apostel inom marinarknologi, men att det är positivt att han nu verkar vilja tänka om. Det är dock ännu för tidigt att bedöma hur allvarligt menad denna kritiska attityd är. Det som gör att man kan känna en viss tveksamhet inför den teoretiska helomvändningen är framför allt bristen på självkritik. Det är ju knappast någon nyhet för C.O.C. att marinarknologi har varit empiriskt präglad fram till dags dato, och om inte annat kan han konsultera sin egen bibliografi. Är hans syfte att demonstrera ny insikt - vilket jag hoppas - motverkas ännu detta goda uppsåt av avsaknaden av självinsikt.

Trots att C.O.C. överdriver på gränsen till vrångbild när han antar att det är bekännelsen till den "*traditionalistiska skeppssymboliken*" som legitimerat en forskare som marinarknolog, så är jag beredd att i ett avseende ge honom rätt. Det

har länge satts likhetstecken mellan "marinarkeologi" och "skeppsarkeologi", trots Westerdahls och andras försök att vidga begreppet (jfr exv Westerdahl 1989, s 13ff). Nya eller andra maritima materialkategorier, vare sig det är översvämmade boplatser eller sjöfästningar, bär dock *i sig* inte på någon lösning på problemen C.O.C. diskuterar. Det räcker heller inte med bara ambitioner, om än aldrig så goda, att vilja "*vidareutveckla andra uppfattningar och en allsidig teoretisk och praktisk marinarkeologi*" (Cederlund 1995, s 63). Är det förändringar som eftersträvas så måste ett helt annat analytiskt djup präglade kommande diskussioner.

Utan anspråk på vare sig fullständighet eller originalitet skulle några inslag i en sådan förändringsstrategi kunna identifieras enligt följande. Myten om att mäktiga nationalistiska strömningar skulle ha blockerat forskningsutvecklingen tror jag är klokt att avliva så fort som möjligt. Jag kan hålla med om att regalskepp etc. stått i musealt fokus, men det har emellertid varit på både gott och ont. Framför allt måste man förstå att svensk marinarkeologisk forskning under många år har dominerats av en i allt väsentligt ateoretisk och funktionalistisk attityd, där behovet av samhällsanalytiska studier förnekats eller reducerats till ett absolut minimum. Vid det här laget torde det stå klart att C.O.C. själv varit en av de främsta företrädarna för denna inriktning. (Han har dock varit i gott sällskap med flertalet andra inom gebitet, undertecknad inte undantagen, vilket *min* bibliografi visar.)

Därnäst kommer ett hinder att övervinna som verkligen kan sökas på det fundamentala planet, nämligen tanken på att marinarkeologin är sig själv nog. Det är först när man accepterar att vägen till meningsfulla tolkningar av arkeologiska källmaterial - maritima eller ej - går över förståelsen av det samhälle som frambringat dem som någon egentlig förändring i positiv riktning är möjlig.

Nästa svåra steg är att förverkliga visionen om teoretisk medvetenhet vilket, om intentionen är seriös, betyder förkovran i en radikalt annorlunda vetenskaplig diskurs än den som marinarkeologin hittills premierat. Det lär inte räcka med postulat av den typ som C.O.C. gjort flitigt bruk av i sin artikel. Tolkningar av materiell kultur, t ex rörande dess förmåga att fungera symboliskt meningsbärande, fordrar också en argumentation om hur och varför detta fungerat i sin kontext, inte bara till intet förpliktande påståenden att det *är* så.

En källmässig breddning utanför vedertagna maritima materialkategorier är också en nödvändig del av en vitaliseringsprocess. Nya teorier och perspektiv synliggör nya möjligheter att belysa frågeställningar och materialgrupper vilka hittills kan ha tett sig helt irrelevanta, om de alls observerats. Givetvis är det på olika sätt påfrestande att gå in i diskussioner om källkritik och tolkningsproblematik rörande "främmande" arkeologiska material, för att inte tala om helt andra ämnen som tex numismatik, konstvetenskap och nordiska språk, men det kan löna

sig på sikt. Företeelser som uppfattas som marinarkeologiskt intressanta kan belysas och förstås genom synnerligen terrestra källor.

Slutligen, och där kanske C.O.C. och undertecknad rentav har samma uppfattning, krävs ett helt annan vilja till kulturhistoriska och samhällseliga synteser. Där finns - som jag nämnt - redan en del gjort inom marinarkeologin, för vilket Crumlin-Pedersen och Westerdahl kan tillskrivas åtskilligt av initiativet, men utrymmet för framtida insatser är givetvis oändligt stort. Det är positivt att det råder enighet om att det vore bra med en utveckling i den riktningen.

Björn Varenius är lektor vid Institutionen för arkeologi i Umeå.

Litteratur

- Cederlund, C.O. A systematic approach to the study of the remains of old boats and ships. McGrail, S (ed) *Aspects of maritime archaeology and ethnography*, 1986.
- Cederlund, C.O. Anmälan av P.Heinsius, Das Schiff der hansischen Früzeit. *Fornvännen*, årg. 83, 1988.
- Cederlund, C.O. Sjövägarna vid svenska Östersjökusten på 1200-talet. I *Marinarkeologisk tidskrift* 1989:3, 1989.
- Cederlund, C.O. Fartyget som arkeologisk och historisk kunskapskälla - ett försök till strukturering. *Marinarkeologisk tidskrift* 1990:2, 1990.
- Cederlund, C.O. Vad är marinarkeologi? En studie av ideologiska och symbolistiska tendenser i svensk marinarkeologi - byggd på litteratur publicerad 1986-1990. *META* 95:2, 1995.
- Crumlin-Pedersen, O. Some principles for the recording and presentation of ancient boat structures. McGrail, S (red) *Sources and Techniques in Boat Archaeology*. B.A.R. Supplementary Series 29. 1977.
- Crumlin-Pedersen, O. Søvejen til Roskilde. Särtryck ur *Historisk årbog for Roskilde amt* 1978. 1978.
- Westerdahl, C. *Norrlandsleden I. Källor till det maritima kulturlandskapet*. Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXIV 1988-89. 1989.

Från bondens sjöbod går alltid en tamp till fiskarens lada

Till den maritima arkeologins försvar. - Ett svar till Carl Olof Cederlund

Christer Westerdahl

Abstract

From the farmers boathouse there's always a rope connected to the fisherman's barn.

To the defence of maritime archaeology - an answer to Carl Olof Cederlund.

The term "marine archaeology" has to be changed to "maritime". In that way the focus shifts from being concentrated on ships to a wider variety of human activities connected to the sea and running waters. Concentration on the Viking Age is caused by the periods impact on contemporary Europe and the multivariate sources of the time in question, not by nationalism. Several examples show the multitude of topics in modern maritime archaeology.

Det är på tiden att även maritim/marin arkeologi nagelfars i META eller andra livaktiga fora för arkeologisk debatt. Tyvärr har det tidigare varit alltför litet av den varan. Min bestämda uppfattning är dock den att den typ av resonemang som COC företräder lätt skjuter över målet. Efter att ha sett den några gånger orkar jag inte mera tja. Jag hade däremot välkomnat den debatt som COC inte anser sig beredd att ta, om definitionen av ämnet (s 46). Därför får den följa med av bara farten.

I den redaktionella kommentaren sammanfattas COCs åsikter. Vi ställer oss omedelbart frågan, om det stämmer, som det står där, att "marinarkeologin" har utvecklats *i en helt annan riktning* än den landbaserade arkeologin. Detta skulle då framförallt framgå i de ideologiska och symbolistiska tendenser som COC tycker sig se. Finns det inga sådana tendenser i allmän arkeologi? Maritim arkeologi är ett litet ämne i jämförelse med arkeologin som helhet. Är det verkligen frågan om annat än enskilda forskares insatser? Går dessa att gruppera i någotsånär tydliga plutonvisa clusters?

COC gör det litet för lätt för sig. Vid närmare betraktande framgår att COC gör en ytterligare inskränkning av ämnet. Det behandlade ämnet kallas *marin arkeologi*, och översätts logiskt nog till engelska i abstractet med *underwater archaeology*. Jag håller alltså med om den översättningen, men kan omöjligen godkänna den som en fullödig beskrivning av ämnet. Att inskränka området för studium till att gälla det slumpvisa förhållandet att arkeologiskt material hittas på ett visst

ställe, under eller över vattnet, kan inte rimligen uppfattas som en värdig gränsdragning för ett humanistiskt ämne. Genom association kan vi utläsa en ytterligare oacceptabel tendens.

"Marin" är en term som normalt avser en ekologisk nisch, d v s i eller under havet. Den mänskliga miljön är ostridigt förlagd till ett annat ställe. Dessutom har adjektivet "marin" i många språk med örlogsflottan att göra. Med en lättförståelig glidning av begreppen skulle det med andra ord kunna avse de örlogsskepp från 1600-talet, vars inflytande COC med fog gjort sitt bästa för att reducera och dessutom att se i symbolistiskt perspektiv. Dessutom skulle det förhållandet, att ämnet nu inskränkts till att gälla arkeologi bedriven under vattnet bädda för att just se de aspekterna ur (nutida) *teknisk* synpunkt. *Marin* arkeologi kunde i viktiga hänseenden tänkas bli en fråga om att skaffa teknisk utrustning för vistelse och aktivitet under vattnet. Den kunde i värsta fall degenerera till en tävlan om att få de bästa tekniska resultaten, med så sofistikerad utrustning som möjligt. I detta sammanhang är det inte särskilt troligt att det är "*troheten till viss traditionalistisk skeppssymbolism*" (Cederlund 1995, s 63) som definierar en marin arkeolog, utan just förmågan att dyka professionellt med apparat under vatten.

Den *marina* arkeologin har flera inbyggda svagheter. Dock skall den självfallet uppfattas som en del av maritim arkeologi, och därmed underordnad dennas bredare samhällsperspektiv.

Om man alltså däremot breddar perspektivet och talar om *maritim* arkeologi, som i dagens läge blir ett alltmer utbredd term, elimineras en del av svårigheterna. Vid de arkeologiska institutionerna vid Köpenhamns och Trondheims universitet, de enda som för närvarande har fast undervisning i ämnet, används denna term. Valören i den ger ämnet de rimliga släktskapsförhållandena till andra humanistiska specialiseringar som maritim historia och maritim etnologi (Jasinski 1992). I min egen undervisning finns två stora temablock: 1) *skeppshistoria- materiella kulturprodukter som samhällspegel* och 2) *det maritima kulturlandskapet. Det "hemliga"* (Cederlund 1995, s 55) i spelet under vattnet reduceras väsentligt i en sådan uppläggning. Vi kan ta till oss en definition av ämnet som den följande (Köpenhamns universitet):

det arkeologiska studiet dels av de forna samhällenas maritima aspekter, dels av maritima ekonomier, där båten är en väsentlig del, dels transporter, laster och transportmönster, särskilt i vatten. Båtens och havets samhälleliga sociala roll, inkluderande dess symboliska och kultiska betydelse är således av grundläggande betydelse för ämnet. Vidare indrages häri sötvattnen (insjöar, floder), i den utsträckning de erbjuder relevanta arkeologiska uppgifter.

Detta betyder t ex att de mesolitiska stenåldersboplatserna i Sydsandinavien är en del av ämnet, inte därför att de befinner sig under vatten idag, utan därför att de ofta utgör delar av maritima ekonomier. På samma sätt kan man studera stadssigill och mynt med bilder av skepp, inte bara därför att de skulle avbilda historiska skeppstyper utan därför att de tjänar att klargöra den samhälleliga betydelsen av symboler. Skeppet är då endast ett exempel av generellt värde. Båtgravar blir därmed också en begränsad, speciell del av gravskicket, inte en direkt spegling av den "riktiga" båtens ekonomiska roll. Många maritima samhällen saknar i motsats till de nordiska upptagenheten med båten som symbol. En viktig aspekt på samhället är den militära, territoriella, där maritima befästningar och pålspärrar är viktiga element, oavsett källmaterielets nuvarande hemvist, under eller över vattnet.

Det skall emellertid villigt erkännas att en omdefiniering av det behandlade ämnet inte löser de faktiska problemen. Det ligger ju faktiskt något i det COC säger. Dessutom kommer följden bli att vi i någon mån måste tala förbi varandra i fortsättningen.

Emellertid måste COC ha haft den bredare synen på det maritima i huvudet, trots undervattenarkeologins företrädare. På s 55 framgår att "*en stor del av de marinarkeologiska objekten är belägna under vattenytan*". Varför inte alla, om marinarkeologi är undervattenarkeologi? En oklarhet av denna typ gör att spørsmålet om definitionen blir tvingande nödvändigt. Samma svävande inställning finner vi i det nödtvungna konstaterandet att hamnar måste med i "marinarkeologin" eftersom de har "*ett starkt samband med det maritima samhället*." (Cederlund 1995, s 61) Det låter som en ursäkt. Är det inte det maritima samhället/de maritima samhällena vi studerar?

Den terminologiska oklarheten mellan *marin* och *maritim* bör bero på de skiftande utgångspunkter som pionjörerna, inklusive COC, en gång hade till ämnet. Entusiasmen var stor och tid för spetsfundigheter liten. Det är ingenting att skämmas för. Men som COC själv tidigare har påpekat ligger det nu ett stadium där vårt ämne inom kort uppnår sin myndighetsålder. Vi måste erkänna betydelsen av en någorlunda entydig term som placerar ämnet i dess "kontext" för att använda ett något opportunt, men kanske också utnött ord. Den debatt som COC startar är kanske ytterligare ett gott tecken.

Till att börja med har vi "vikingasyndromet." Jag har hört det förut. Evert Baudou talade nyligen på ett symposium i Nordsverige om den *vedervärdiga* vikingafixeringen i söder. Det låter som en irriterad uppsvensk röst i brist på argument. Det är riktigt att det just nu är populärt med vikingar bland vanligt folk, men det är väl inte liktydigt med vetenskapliga tendenser. Däremot har vetenska-

pen i hög grad bidragit till att hålla rekonstruktioner och dryckjom på en hyfsad nivå.

Med risk att utsätta sig för anklagelser om nationalism (i avsaknad av egna tydliga gränser mellan de nordiska länderna) och vikingasymbolism (komplex för taskiga biceps?) får man konstatera att intresset för vikingatiden har en mycket rimlig grund. Förutom att det är den första perioden vi möter i historiska källor ställer den en rad viktiga frågor kring kungamakt, statsbildning, handel, sjöfart, monetarisering, religiösa omvälvningar, kolonisation, bybildning, skrivkonst, runstenar m m. Dessa frågor framstår annars sällan i sådan relief. Det är ovanligt tacksamt att kontrastera sådana yttringar med perioderna såväl före som efter vikingatiden (som till exempel Andréén 1985, s 71 ff). Som jag ser det finns det all anledning att fortsätta studera vikingatiden och se den som en av de intressantaste perioderna i vår (för)historia. *Anledningen är att vi kan visa på hur annorlunda förgångna perioder är gentemot nutiden, inte hur likar tade de ylligt kan synas vara. Därmed gör vi en grundläggande insats mot den perspektivlöshet som gör sig bred i de tendenser COC påpekat.*

Just vikingatiden är samtidigt en nisch, då Norden spelade en alldeles avgörande roll i Europa, med långt mera djupgående effekter än de symboler som framväxer ur massgravar, brända hus och kyrkor, rövade biskopskräklor eller bortbrutna bokbeslag. Här har COC snarast blivit offer för symboler. En sådan tidsbunden syn frammanades en gång i mörka toner av Erik Lönnroth (1961):

”Det är ett grant vittnesbörd skalderna ger om vikingatidens anda. Men det är enformigt, och dess innebörd är hemsk. Bakom det praktfulla bildspråket ligger samma havsödslighet som i de sirade drakhuvudenas tomma ögon. En värld där långskeppen vilade lika litet som vind, vågor och människors vinningslystnad.”

Dessa magnifika rader (1947) räcker säkert till en plats i Svenska Akademien. Forskningen har däremot gått från anakronistiska synsätt sedan dess. Varje epok skall ses mot dess egna förutsättningar, utan nutidens fördömanden och bottenlösa intolerans.

Ur svenskt perspektiv (märk det utsagda om nationalism!) irriterar tydligen de exempellösa danska framgångarna inom maritim forskning. COCs argumentation påminner om magsura (symboliska) uppstötningar: *”Man kan fråga sig om inte den mycket noggranna och genomtänkta dokumentation i flera steg som skeppsarkeologer anser att ett vrak efter ett s k vikingaskepp kräver (fetstil av mig), i sig kan ses som en symbolistisk värdering- en gärd av vördnad inför vikingarnas tekniskt överlägsna teknik.”* (Cederlund 1995, s 48).

Är inte det åsyftade den dokumentationsprincip som används på alla fartyg,

oavsett tidsrum, sedan den väl etablerats? Man tycker sig dessutom höra den traditionelle arkeologens förakt för ruttna trästumpar och plankhögar. Är det opportunt av någon anledning att kritisera skeppsarkeologins resultat? Är det den egentliga innebörden i COCs uttryck "återerinring?" (avslutningen).

Dessa metoder är givetvis en anpassning till de stora och mycket komplicerade träkonstruktioner som nästan enbart förekommer i skepp. Metoderna som följts av alla seriösa skeppsarkeologer föddes under Skuldelevsundersökningen fr o m 1962. "Vördnaden" kunde lika gärna projiceras på Åkerlunds Kalmarskepp på 1930-talet (Åkerlund 1951). Den teknologiska inriktningen av dokumentationen har lett till analytiska framsteg som i skillnaderna mellan våt och torr träteknologi (Schovsbo 1987, Vadstrup 1993, 1994), tillämpbar i sociala förhållanden mellan Medelhavet och Nordeuropa (jfr Unger 1991), i samhällsfunktioner som i det genomlappade skrovet av Skuldelev 5, sannolikt ett ledungsskepp (Crumlin-Pedersen 1988), de konsekvent genomförda replikbyggena i Roskilde (Westerdahl 1994).

COCs ord om nationalism verkar som en bumerang när det gäller replikbyggena. Han är givetvis irriterad över att danskarna lyckas mycket bättre, att det helt enkelt blir bättre repliker i Danmark än i Sverige. En orsak är en start i förmämlig dokumentation (som han alltså ondgjort sig över). Klivna stockar gäller i Danmark även för scoutgrupper men i Sverige orkar man bara såga (i och för sig en polemisk sanning:jfr flera senare arbeten, t ex Helgeandsrekonstruktionerna). Bara ett enda exempel på en riktigt utförd replik finns i Sverige, "Armljot" i lilla Bräcke, Jämtland, och den är byggd av en dansk (t o m Erling Matz erkände det i STF:s årsskrift för några år sedan). Är det synd att den gällde en vikingatida båt (Valsgärde 14)?

Är byggandet av "Jacobstads Wapen", "Styra", "Armljot", "Batavia", "Vidfamne", "Sigrid Storråda," m m bara uttryck för nationella stämningar? Det förefaller väl självklart att motiven och ambitionerna i samband med rekonstruktioner växlar, om man så bara tar dessa exempel. Visst finns ett romantiskt, nationellt drag i flera, men också mycken glädje att söka sig till en annan tid. Flera är ju uttalat avsedda som symboler. Vari ligger felet?

Är detta skadligt för vetenskapen? Möjligen skulle man kunna hävda i ljuset av ovanstående, att *svensk* nationalism tagit skada. Verksamheten är ju i huvudsak dansk. Är det därför COCs artikel kommit till?

Om epitetet "vikingasyndrom" skall avse vetenskaplig nutid blir det ännu svårare att följa COC. Den största forskningsinstitutionen för maritim arkeologi i Norden (närapå i världen) är Nationalmuseets marinarkæologiske forskningsscenter i Roskilde. Danmarks grundforskningsfond har utvalt detta projekt som

mottagare av ett av de största enskilda anslagen i dansk arkeologis historia. Det lider ingalunda av någon vikingafixering.

Några av de mest betydande insatserna utförs där på militär samhällsorganisering i folkvandringstid och merovingertid (vendeltid) och på skepp och hamnar som ett uttryck för vardagsekonomin i högmedeltid. Det första internationella symposiet 1994 gällde *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia*, vilket nyligen publicerades av Nationalmuseet.

Ett annat projekt som avslutas inom centret är *Fyns atlas* som tvärvetenskapligt analyserar kulturlandskapet. Därtill slutpubliceras förvikingatida och medeltida skeppsfynd i Danmark. (Det är givet att Hjortspring och Nydam representerar dansknationella värden, för att ge COC sökord. Med det skall mycket till för att inte inse deras internationella, särskilt nordiska betydelse). Det finns självfallet även om man så får säga vikingatillvända ämnen som publicering av skeppsfynd från vikingatid (inklusive Ladby- ånyo ett sökord med romantiska associationer till heroiserad kungamakt?) och teknologiska analyser av skepps elasticitet (de överlägsna vikingaskeppen!). Men det är samhället som ligger i skottgluggen: ett viktigt pilotprojekt gäller vikingatida lokala handels- och hamnplatser i Roskilde fjord.

Det ingår även bland många flera projekt tekniska försök och utvärderingar som prospekteringsmetoder under vattnet och under jorden.

Det breda spektrum som representeras av denna institution ger alltså vid handen, att skepp under vatten upptar en tämligen begränsad del av uppmärksamheten vid den mest aktiva maritimarkeologiska instansen i Norden. Maritim arkeologi beskriver en aspekt av arkeologin och samhället, den maritima.

Den största nyupptäckten inom det här bredare fältet utgör *stenåldersboplatserna under vattnet*. Vi har med pionjärer som Lars Larsson i Lund, Søren H Andersen i Århus och Anders Fischer i Köpenhamn visat på en enorm potential i tusentals nya arkeologiska objekt. Hundratal seriösa sportdykare har deltagit lika ideellt som på vraken. Undersökningarna har lett till unika nya infallsvinklar på maritima och andra näringar, men även på bevaringsförhållanden (minns orneringen på paddeln från Tybrind Vig!) och bevaringsproblem (hot om erosion). *Komplexet är så stort att det åtminstone i Danmark tål en jämförelse med skeppsvrak som källkategori.*

Om COC hade "lyft näsan över fårans kant" kunde han ha sett ytterligare andra tendenser. Det är naturligtvis så, att man i polemiskt syfte kan tillåta sig vissa friheter. I detta fall förefaller det faktiskt som om COC medvetet förtiger dem. Det verkar som om den enda "marinarkeologi" som bedrivs i Sverige är den som utövas på Stockholms universitets arkeologiska institution, dit COC själv är knuten som lärare (att ifråga om "etnografiska båtar" inte min lic avh vid samma

institution nämns måste bero på en ren lapsus; Westerdahl 1987; jfr också nedan: Norman och Varenius).

Som direkt graverande måste uppfattas det faktum att *det maritima kulturlandskapet* inte nämns av COC som ett aktivt och "holistiskt" forskningsfält. Termen infördes av mig själv, som då var COCs elev. Den har därefter fått genomslag på ett flertal håll, även utanför Norden (Westerdahl 1989, 1991, Jasinski 1993a, 1993b m fl). Därtill arbetar flera maritima arkeologer med av Fernand Braudel influerade idéer om de olika tidshorisonterna, med kontextuella och symbolrelaterade resonemang (*The Ship as Symbol*). Ett fin översikt kan man också se i "Shipshape", festskriften till Ole Crumlin-Pedersen som utkom i år (Olsen *et al* 1995). I fråga om Kung Valdemars Segelled nämner COC -sin vana trogeningenting annat än sin egen produktion (s 59). Om det är någonting som skvallrar om dålig källkritik och utnyttjande av populistiska tendenser är det just detta projekt (t o m namnet visar på det). Jag har emellertid ingen anledning att angripa båtturismen för det. (COC uttalar rent rörande ord om denna: "*Denna del i vår nationalism är istället i grunden demokratisk*" (s 59). Jojo. Med alla grosshandlarvillor som symboler i Stockholms skärgård, var och en representerande tjugo fyrkar/röster! (Andra torde reda ut om detta är en anakronism från min sida).

COC använder uttrycket *lekmän* vid ett tillfälle- i ett inte alltför smickrande sammanhang (med detta avses sportdykare och icke-arkeologer). Associationen blir omedelbart att det också finns *präster*. Är det som präster vi skall uppfatta de officiella universitetsprodukterna som i likhet med COC anser sig sitta med facit i hand? Vore det inte mera värdigt den oväld som man väntar sig från akademiska representanter att medge att det ofta är utifrån kommande, ofta tvärfackliga överblickar som ger nya insikter? För COCs del är det sportdykarna som har givit honom vrakkatalogen i hans egen avhandling.

Maritimarkeologiens (marinarkeologins) styrka ligger inte bara i pekuniär sponsoring utifrån, utan framförallt i det faktum att kring den samlats människor med mycket olika bakgrund vilka burit med sig erfarenheter och kunskaper som kunnat lägga nya perspektiv på ämnet. De har relativt sällan bidragit till att gjuta fast cyklopögats enögdhet på arbetena. Skulle arkeologien skämmas för t ex sjöofficerare, som råkat intresseras sig för ämnet? Skulle någon av de utpekade eller antydda yrkesgrupperna undvika ämnet för att inte utsätta sig för COCs antydningar om dunkla syften? Jag hoppas inte det.

Ett av de fräschaste nya perspektiven har Crumlin-Pedersen, ursprungligen skeppssingenjör, initiativtagaren och ledaren av centret i Roskilde. Det gäller just religion och skeppssymbolik med utgångspunkt från Slusegårdgravfältet (Crumlin-Pedersen 1991, Rieck & Crumlin-Pedersen 1988). Samme man har nyligen

med skeppsarkeologisk bakgrund reducerat ned Hedeby's danska ursprung, till föga glädje för den formen av nationalism (Crumlin-Pedersen 1992).

Även på det akademiska Stockholmsplanet förefaller COC ha missat väsentliga nya insatser. Björn Varenius avhandling visar hur man med den postprocessuella arkeologin kan ställa helt nya frågor till skeppsmaterialet, såväl det materiella som det symboliska. Denna avhandling visar tydligt hur skeppsarkeologer kan befinna sig helt på linje med internationell arkeologisk debatt (Varenius 1992).

Ytterligare en viktig avhandling med maritimarkeologisk innebörd är Peter Normans om arkeologiska lämningar av medeltida utskärsfiske (Norman 1994), vars modelltänkande öppnar intressanta vägar, också för framtida forskning.

Detta är långtifrån de enda tillfällen då COC förtiger väsentliga nya forskningsinsatser.

Med denna bakgrund kan man fråga sig om kogg- och vikinga- eller regalskeppssyndrom -om också existerande- verkligen är relevanta som beskrivningar av vad maritim arkeologi i Norden sysslar med, ja ens i Sverige?

Går maritim arkeologi andra vägar än resten av arkeologin? I de populistiska stora projekten kan det synas så. Är bakgrunden nationalism och andra ytliga idéer? Om så är fallet måste vi dessvärre fråga oss om "vi" i så fall inte är beklagligt följsamma. Se på nazitysk och sovjetisk arkeologi, Finland under andra världskriget, Polen efter kriget, arkeologi i fjällvärlden och i det samiska Arktis, debatten om kolonisationen av Österbotten. Följdfrågan är givetvis: kan marinarkeologins eventuella förlöpningar ställas på samma nivå som dessa? Har ylande svenska marinarkeologer försedda med argument från "Vasa" eller "Kronan" setts dunka ned svartskallar? Har andra människor med regalskepp och svensk stormaktstid i blicken bränt ned flyktinganläggningar?

Det kan ju hända att maritim arkeologi verkligen går andra vägar, även om vi räknar bort nationalism och bevekelsegrunder för publik sponsoring. Varför inte vända på denna fråga? Varför är det en nackdel att inte vara helt följsam? Är det inte i stället så, att arkeologin och kulturhistorien i allmänhet kan dra nytta av de fräscha och annorlunda synvinklar som representeras av andra än de traditionella källmaterialen?

Det är hedervärt och viktigt att uppliva den kritiska vakthållningen mot nationalismen. Det syns dock mera hedervärt inom sin egen bransch att redovisa *alla* forskares insatser, inte bara dem som passar en själv. Att städa framför egen dörr har också symbolisk innebörd!

Christer Westerdahl är universitetslektor i maritim arkeologi vid Köpenhamns universitet.

Litteratur

- Andrén, A. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Arch. Lundensia nr 13. 1985.
- Crumlin-Pedersen, O. Gensyn med Skuldelev 5, et ledingskib?. I: *Festskrift til Olaf Olsen*. 1988.
- Crumlin-Pedersen, O. Bådgrave og gravbåde på Slusegård. *Slusegårdgravpladsen III*. Jysk Arkeol Selskabs Skr XIV, 3. 1991.
- Crumlin-Pedersen, O. The Rise and Decline of Hedeby/ Schleswig as a Major Port of the Baltic Trade. I: *Ellevte Vikingsymposium. Københavns Universitet 1992*. 1992.
- Jasinski, M. Maritimt kulturlandskap -arkeologisk perspektiv. I: *Viking 1993*. 1993a.
- Jasinski, M. The maritime cultural landscape- an archaeological perspective. I: *Archeologia Polski XXXVIII: 1993, Zeszyt 1*. 1993b.
- Lönnroth, E. *Från svensk medeltid*. 1961.
- Norman, P. Medeltida utskärsfiske. En studie av fornlämningar i kustmiljö. *Nordiska museets Handlingar* 116. Diss. 1993.
- Olsen, O & Skamby Madsen, J & Rieck, F (red). *Shipshape. Essays for Ole Crumlin-Pedersen*. 1995.
- Rieck, F & Crumlin-Pedersen, O. 1988. *Både fra Danmarks oldtid*.
- Schovsbo, P O. *Oldtidens vogne i Norden. Arkæologiske undersøgelser af mose- og jordfundne vognde af træ fra neolitikum til ældre middelalder*. Diss. 1988.
- Unger, R. *The Art of Medieval Technology. Images of Noah the shipbuilder*. 1991.
- Vadstrup, S. *I vikingernes kølvand. Erfaringer og forsøg med danske, svenske og norske kopier af vikingeskibe 1892-1992*. 1993.
- Vadstrup, S. Historisk træteknologi. *Materialenyt* 1/94. 1994.
- Varenius, B. *Det nordiska skeppet. Teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology 10. Diss. 1992.
- Westerdahl, C. Et sätt som liknar them uti theas öfriga lefnadsart. Om samiskt båtbygge och samisk båthantering. *Skrifter utgivna av John Nordlander-sällskapet* 11. Diss. 1987.
- Westerdahl, C. Norrlandsleden I. Källor till det maritima kulturlandskapet. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXIV* 1988-89. 1989.
- Westerdahl, C. Synpunkter på nybyggen av gamla fartyg. I: *Fornvännen* 89. 1994.

- Westerdahl, C. The maritime cultural landscape. I: *The International Journal of Nautical Archaeology* (IJNA) 21. 1991.
- Westerdahl, C. Maritime culture and ship types: brief comments on the significance of maritime archaeology. I: *The International Journal of Nautical Archaeology* (IJNA) 23. 1995.
- Åkerlund, H. *Fartygsfynden i den forna hamnen i Kalmar*. 1951.

Digital medeltidsarkeologi på UV

Pernilla Flyg

Abstract

Digital Medieval Archaeology at UV.

One of the main problems concerning the medieval archaeologist engaged in preferably urban archaeology is the problem of the documentation of layers and of solving the complex situation of contextual stratigraphic relationships. The computer has so far been quite a common and appreciated tool during post-processing, but the methods of handling the information can be rather complicated and time-consuming, and might therefore affect the quality of the analysis in a negative sense. This paper describes a systematic method of digital recording of complex layers, and its implications for urban and rural medieval archaeology.

Denna artikel tar upp hur den digitala dokumentationsmetoden med totalstation och programmet FFD¹ kan användas på medeltida undersökningar. Totalstationsdokumentation har ibland betraktats som svårt och problematiskt, speciellt då det gäller komplicerade lagergrävningar framförallt i stadslager. UV² har under flera års tid arbetat digitalt med arkeologisk dokumentation i fält och i efterarbetet. Vi arbetar med totalstation, digitalisering, fotogrammetri m m. Eftersom det är många som undrar vad dessa ord står för, är det kanske på sin plats med en förklaring.

En *totalstation* är ett instrument som används för inmätning och som genererar mätpunkter i x, y och z-led. Genom att använda sig av en viss kod-sammansättning, kan man få struktur på mätningarna. Koderna är generella och desamma för varje typ av undersökning oavsett om det rör sig om en stenåldersboplats, ett järnåldersgravfält eller medeltida stadsundersökning. De anger delvis mätning-kategori t.ex. om man mäter en mittpunkt eller en begränsningslinje, men säger också något om mätobjektets karaktär, dvs om det är ett arkeologiskt objekt eller ett topografiskt. Koden anger inte vilken typ av objekt det rör sig om (t ex ett stolphål), utan information av det slaget länkas till objektet vid registreringen i datorn.

Digitalisering innebär förenklat att man överför pappersinformation till digital information: uppgifter från t ex en kartkalk förses med x, y och ibland z-uppgifter så att den kan länkas ihop med en digital inmätning av ett område eller en digital grundkarta. Ett annat exempel på digitalisering är när man kompletterar inmätta data med information från en kompletterande handritning där t ex stenar i ett

stolphål är ritade för hand på ritfilm med ledning av en utskrift av den digitala inmätningen av stolphålets begränsning.

Fotogrammetri används kanske främst när man med hjälp av speciell flygfototeknik vill göra topografiska studier av ett område där man kan avgöra hur tätt man vill ha mätpunkterna i terrängen. Dessa topografiska x,y,z- värden kan kopplas till en digital karta precis som den digitaliserade informationen som beskrivs ovan.

Andra former av digital dokumentation är t ex GPS³-teknik, dvs man använder sig av satelliter för att lokalisera och positionera fornlämningar, något som är speciellt lämpat för inventering och vid utredningar, men kanske mindre vid arkeologiska undersökningar med tanke på att det är svårt att med GPS-teknik nå den grad av upplösning som krävs vid dessa sammanhang.

Samtliga digitala punkter, oavsett om det rör sig om arkeologisk eller topografisk information, samlas i en koordinattabell. Denna länkas i sin tur ihop med andra databastabeller som tillför information om anläggningar, fynd, prover, kontexter, relationsnivåer etc. Viss analys utföres i ett CAD⁴- program (dvs ett dataprogram som är skapat för att hantera digitala ritningar).

Till sist kan all information från de olika källorna (grundkartor, kartkalkar, ev. flygfotografering, fältinmätning, databaser etc) kombineras ihop i ett GIS⁵. GIS liknar CAD men är inte främst inriktat på ritning och konstruktion utan möjliggör större analys av en bild. GIS har en direkt och aktiv koppling till databaser och ger en mer dynamisk bild av databasinformationen än en CAD-ritning.

Ofta länkas olika typer av information samman med varandra. Man kan t ex få arkeologiska, kamerala, topografiska och andra datatyper länkade till samma bild och därefter själv välja detaljeringsgrad, informationstyp och -mängd. GIS är ett alltmer vanligt verktyg inom kulturmiljövården, och kan t ex användas i samarbeten med universiteten, länsstyrelserna och näringslivet.

Bakgrund

Totalstation tillsammans med programmet FFD har använts sedan 1991 och har under denna tid varit i en ständig utvecklings- och förändringsprocess. Dokumentationsprinciperna har dock varit i stort desamma under denna period. Koderna är framtagna i diskussion med RAÄ och SHMM, och arbetsmetoden bygger på UV:s traditionella dokumentationsmetoder. Koderna och mätmetoden är statiska, dvs kan användas även om andra datahanteringsmetoder och program kommer framöver.

Systemet användes till en början mestadels för att dokumentera stora ytor med stora mängder anläggningar, kanske inte främst för att systemet bäst klarar dessa förutsättningar, utan snarare för att man ville börja med mindre lagerkomplexa

undersökningar så länge programmet var i sin första utvecklingsfas. Dessutom fanns det i början tankar om att FFD sparade tid och därför skulle användas på stora och anläggningstäta ytor för att kostnaderna för dem skulle minska. Systemet har även använts vid dokumentation av enstaka gravar eller gravfält. Vid några tillfällen har det också använts i försök att detaljmäta samtliga fynd inom vissa avgränsade ytor, t ex slagplatser.

Förutom arkeologiska lämningar dokumenteras ofta den omgivande miljön i syfte att skapa terrängmodeller av olika slag.

I medeltidssammanhang har systemet använts på bytomter, mindre stadsundersökningar samt i större skala vid undersökningarna på slottet i Vadstena 1995.

Hur systemet fungerar

Jag tänkte inte i detalj redovisa UV:s digitala arbetssätt, men vissa förklaringar måste dock göras för att läsaren ska förstå bakomliggande principer och arbetssätt. Först vill jag understryka att det är *arkeologen själv* som utför och ansvarar för tolkningar och bearbetningar i dokumentationen. FFD och totalstationen styr inte arbetet, de ställer upp vissa grundläggande principer som underlättar dokumentationen och tolkningen/bearbetningen och som gör materialet jämförbart med material från andra FFD-undersökningar. I övrigt står det arkeologen fritt att använda sig av systemet på bästa sätt.

Systemet bygger således på generella koder som i princip endast talar om ifall ett inmätt objekt är arkeologiskt eller topografiskt (även andra objekttyper kan förekomma). I koden talar man även om ifall det rör sig om en identitetssättande punktmätning, en begränsningslinje, en profil eller en ruta. Detta innebär att man i mätsituationen inte behöver ta hänsyn till om det man mäter är ett stolphål, ett hus eller ett kulturlager. Objektet beskrivs separat och informationen tillförs det inmätta objektet när det sedan registreras i en databastabell. Det inmätta objektets identitet länkar det till andra databaser där t ex fynd, prover eller kontext redovisas.

Kontexter och relationsnivåer

Något som är mycket viktigt vid lagergrävning är de olika komponenternas *kontext*; den relativa lagerföljden (t ex Harris *et al* 1993). FFD har en kontexthantering, som skiljer sig från *Harris Matrix* genom att den inte inkluderar någon direkt tidsaspekt.

FFD:s kontexthantering bygger på *relationsnivåer* och går ut på följande: varje arkeologiskt objekt har ett ID-nr (identitet) (fig. 1). Ett ler golv (eller kulturlager, eller stolphål, eller störning, eller by) får t ex koden 1A306, där 1 står för

ID	300 (Stolpe)	400 (Stolpe)	551 (Stolpe)	661 (Stolpe)
Hör till	∅	∅	∅	∅
KONTEXTID	50 (Hus)	50 (Hus)	54 (Hägnad)	54 (Hägnad)

ID	50 (Hus)	54 (Hägnad)
Hör till	∅	∅
KONTEXTID	5 (Gård)	5 (Gård)

ID	5 (Gård)
Hör till	∅
KONTEXTID	1 (By)

Fig. 1. Kontextregistreringens principer.

mittpunkt, A står för arkeologisk enhet (mer neutralt än t ex anläggning) och 306 för ID-numret.

ID-numret baseras i sin tur på den plats i en löpande nummerserie som mätinstrumentet automatiskt räknat upp sig till. Varje ID-nr är unikt, vilket gör att inga sammanblandningar kan uppstå. Varje inmätt objekt har till en början relationsnivå 1. Allteftersom grävningen och tolkningen av det undersökta området fortskrider, framkommer komponenter som bör betraktas som tillhörande olika relativa hierarkiska nivåer.

Systemet kan i princip hantera ett obegränsat antal nivåer, men det är inte troligt att man kommer upp i fler än fem, sex. Det bygger automatisk upp relationsnivåerna allteftersom kontextregistreringen fortsätter, och de enda begänsningarna ligger i om användaren kommer ihåg att göra registreringen och konsekvent införa de förändringar och kompletteringar som uppstår under grävningens gång samt i det efterföljande rapportarbetet.

Relationsnivåerna beskrivs *numeriskt* utan specifik benämning på de olika komponenterna. Detta neutrala sätt att benämna dem underlättar bearbetningen. Dessutom är förhållandet mellan relationsnivåerna dynamiskt, så vid förändrad tolkning förändras relationsnivån. Kontextregistreringen och relationsnivåerna ska inte betraktas som en ersättning för *Harris Matrix*.

Rapportarbetet underlättas och blir effektivt genom att en grundläggande kontroll utförs automatiskt. Systemet protesterar när det blir ologiska samband i t ex kontextregistreringen eller fyndregistreringen. Man kan närsomhelst i FFD:s konverteringsfunktion göra en CAD-ritning över sitt område som sorterar på t ex anläggningstyper. Det finns mängder med bearbetningsmöjligheter i program-

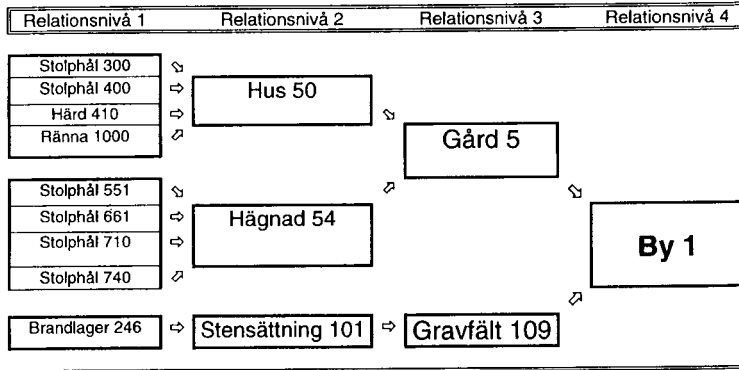

Fig. 2. De olika relationsnivåerna binder samman alla komponenterna i ett hierarkiskt system.

met, men som namnet *Fältbaserad Fynd- och Dokumentationsregistrering* förtäljer rör det sig om ett system som är tänkt att användas i fält. Många anser dock att programmet även är lämpat för den vidare bearbetningen av materialet efter fältsäsongen. Det är få som hinner med att använda programmets alla funktioner i fält, eftersom fyndvätt och annat släpar efter.

Dokumentation/presentation

Många arkeologer har synpunkter på att digital dokumentation blir "kantig" och inte är lika detaljrik som manuell dokumentation. Svaret på detta är att totalstationsdokumentationen kan tyckas kantig och okänslig, beroende naturligtvis på antalet mätpunkter.

Mätpunkter ska tas vid brytningspunkter längs en linje för att på så sätt följa formen. Ett stolphål med diametern 40 cm skulle t ex kunna dokumenteras med 15 mätpunkter längs den yttre begränsningen. Ett större kulturlager skulle kanske kräva upp till 1000 punkter. Profiler mäts in i ytan och ritas därefter för hand.

När man betänker att varje inmätning ger en lägesmarkering i x, y och z-led med in till centimeternoggrannhet, inser man snart att det är fråga om en mycket verklighetsnära dokumentation. Därefter finns möjligheter att kosmetiskt bearbeta bilden så att den liknar manuell dokumentation (som i sin tur ofta bygger på just enstaka mätpunkter som man fått fram med latta och tumstock), dock med den skillnaden att noggrannheten är så mycket större i den digitala varianten. Man bör dock skilja mellan *dokumentation* och *presentation*. Även här är det självklart att

det är arkeologen själv som avgör dokumentationsformen, -metoden och -noggrannheten. Man kan förnumstigt uttrycka det såhär: bra arkeologi kräver bra arkeologer oavsett dokumentationsmetod!

Eftersom jag själv är förhistoriker, har jag inte någon direkt erfarenhet av medeltida dokumentations problematik. Det jag känner till kommer mestadels från det jag har läst samt från diskussioner med medeltidsarkeologer. Jag har dessutom besökt medeltidsundersökningar och anser mig ha ganska stor kännedom om medeltidarnas dokumentations- och bearbetningsmetoder. Dessutom kanske det bör tilläggas att lagerproblematiken även förekommer på förhistoriska undersökningar.

Jag har inför denna artikel valt att intervjua ett antal medeltidsarkeologer för att få fram hur de arbetar med totalstation och FFD, och vad de har för synpunkter på och önskemål om systemet. Jag har även talat med de personer som har skapat FFD-systemet⁶ för att få del av deras åsikter.

Stadsgrävning

Undersökningen på borggården i Vadstena slott är med sina drygt 4000 kvadratmeter troligen den hittills största medeltida stadsundersökning i Sverige under 90-talet. Här körs FFD fullt ut, och två totalstationer används flitigt. De flesta mäter själva in sina objekt, gör beskrivningar och lagertolkning. Överföring av inmätta data från totalstation till dator och kontextregistrering görs av ett färre antal personer, för att kontrollen av informationen ska bli säkrare (ju flera kockar...). Naturligtvis sker det i samarbete med arkeologen, speciellt då det gäller kontextregistreringen. Varje arkeolog har möjlighet att göra egna utskrifts av de områden, lager, anläggningar mm som de arbetar med, och de har också tillgång till en "skrivskyddad" kopia på kontextdatabasen.

Lagren grävs lagervis i enmetersrutor. Varje ruta har ett eget ID. Fynden samlas in per ruta och lager. Varje arkeologiskt objekt mäts in som A-enheter, dvs som arkeologiska enheter. Detta innebär t ex att varje sten i en syllstensrad mäts in som arkeologisk enhet. Denna binds sedan till vägglinjen som sedan binds till huset som sedan binds till fasen...

Det kan tyckas vara överdokumentation att göra varje sten till en arkeologisk enhet, men eftersom samtliga stenar som ingår i konstruktioner beskrivs på detta sätt, kan man analysera t ex inom vilka områden det förekommer sekundärt använt eller bränt material. Det är iakttagelser som kan vara väsentliga för tolkningen av ytan.

Detta arbetssätt är ändå något som kan framkalla irritation hos många och som kanske kan ses som hämmande och tidskrävande inledningsvis; för att komma vidare och för att kunna utnyttja FFD-systemets möjligheter, måste man ta

ställning till vad olika arkeologiska företeelser representerar och hur de ska tolkas redan i fält.

Det kan kännas obehagligt att stå inför ett diffust lager, och behöva bestämma sig för vilket kontext det har. Det går inte lika lätt att "strecka in" diffusa linjer, utan man måste ha koll på hur saker och ting förhåller sig till varandra. Man kan dock se det som ett positivt tvång; det underlättar bearbetningen och analysen av materialet och man kan kontrollera ifall de olika tolkningarna är rimliga. Man slipper även problemet med att de "streckade linjerna" följer med ända tills rapporten ska tryckas.

Besluten som fattas vid schaktkanten är givetvis inte statiska. Skulle en omtolkning vara nödvändig, är det bara att ändra kontextinformationen i databasen. Arkeologer är sällan ett disciplinerat släkte, men de flesta upptäcker efter ett tag med detta arbetssätt att det inte är begränsande utan att det leder till större förståelse av de olika kontextuella sambanden, och till en bättre analys av materialet redan i fältsituationen.

För att hålla koll på alla kontexter, lager, rutor osv krävs på en undersökning av Vadstena-grävningens kaliber en hel del blanketter, som underlättar dokumentations- och rapportarbetet. Mycket arbete läggs ned på att hålla kontextregistrering så aktuell som möjligt, bl a för att kunna använda informationen till att uppnå en slags 3D-effekt i CAD där man kan "tända" och "släcka" olika CAD-lager för att lättare kunna göra analyser. Man slipper trassla med en massa ritfilmer för att se vart lagren tar vägen. Samtidigt måste man poängtera att det inte är ritningen som är det viktiga, utan de bakomliggande, informationsbärande databaserna.

Bytomter

Totalstation och FFD har även använts på mindre stadsundersökningar samt i större utsträckning på bytomter. Problemen är av delvis samma karaktär på bytomtsundersökningar, eftersom komplicerade lagerstrukturer förekommer även där.

En av bytomtsundersökning med totalstation där FFD har använts fullt ut är Ärja i Åker sn, Södermanland. Ca 5000 kvadratmeter undersöktes inom ett vattennära område i anslutning till Ärja bytomt, och 21 000 punkter mättes in. Av dessa var det stora flertalet begränsningslinjepunkter från inmätta stenar (denna undersökning leder för övrigt "high-score ligan" med 641 mätpunkter/timme!). Stenarna dokumenterades i syfte att få fram konstruktioner. Lagren dokumenterades och grävdes lagervis i enmeterrutor.

Totalstationen hanterades av de flesta på undersökningen, och även viss registrering genomfördes av alla som deltog. Kontroll- och bearbetningsansvaret låg hos de två grävningensledarna. Man valde här denna form av specialisering dels

som ett sätt att säkra informationen, dels för att det inte fanns tid och pengar att låta alla på undersökningen nå en tillräckligt trygg och djup kunskapsnivå för att kunna genomföra de olika kontrollmomenten.

Problem

De flesta grävningar dras med en rad problem, framförallt om de är stora med mycket människor som inte är helt samkörda. Så är även fallet med totalstationsundersökningar. Saker som av vissa uppfattas som negativa är bl a att kontextregistreringen tar tid; man måste vänta in den för att kunna göra en vettig analys av sitt lager. Möjligheter att skissa linjer efterfrågas. Dessa problem skulle kunna lösas genom att man vid behov i väntan på en utskrift använder sig av vanligt papper och penna, eller att man låter ytterligare mer tid och energi på kontextregistreringen.

Något som kan uppfattas som svårt är lagerhanteringen när man gräver rutor. Lagren grävs visserligen som sammanhängande enheter, men fynden samlas in rutvis. Lösningen skulle kunna vara att man gräver lagren som helhet, dvs som sammanhängande arkeologiska enheter utan att dela in i rutor, men då uppstår problem med fyndinsamlingen. Ska varje fynd mätas in för sig? Det är svårt att mäta in mycket små detaljer eftersom upplösningen normalt är på en till två centimeter. Samtidigt är arkeologens "upplösning" ofta $\pm 2-3$ centimeter beroende på att man ibland håller prismet litet snett. Ytterligare ett problem som kan uppstå är när man istället för att fråga om saker och ting kommer med egna nödlösningar, som kan vara ödesdigra.

Reflektioner

Någonting som kan ses såväl negativt som positivt är att FFD-systemet kräver gedigen kunskap och förståelse för att fungera. Utbildning måste genomföras genomgripande, dvs kunskaper ska inte spridas "som ringar på vattnet". Det tar tid och det kostar pengar.

Om man betraktar FFD som ett redskap som används för att utföra arkeologisk dokumentation, är det en förutsättning att arkeologen själv behärskar det för att kunna göra ett bra arbete. Samtidigt är situationen ofta den att arbetsstyrkan på en undersökning har varierande erfarenhet, vilket kan ställas på sin spets när man inför ett system av den här karaktären.

En annan reflektion rör systemets relativa exakthet. Det kräver disciplin av användaren, inte minst i mätsituationen, och detta disciplinkrav kan innan man fått förståelse för hur systemet arbetar kännas krävande. Detta är en faktor som blir tydlig när man betraktar skillnaden mellan traditionell och digital dokumentation.

Man kan se prismet som en stor penna och totalstationen som ett mycket bra måttband. Om man t ex kombinerar den digitala dokumentationen med handritning, märker man att det rör sig om två olika noggrannhetsnivåer. Totalstationen kan sägas avslöja brister i den traditionella dokumentationen (likväl som den traditionella dokumentationen ibland kan vara överlägsen den digitala).

En del ser lösningen på disciplinproblemet i att specialister tar hand om olika moment, andra ser det som självklart att "alla" ska lära sig.

Om man vill utnyttja FFD-systemets alla möjligheter, kräver det att man hela tiden håller registreringen av kontexter, fynd etc aktuellt. Systemet kan betraktas som för komplicerat i vissa fall, och för enkelt i andra. Mer integrerade kopplingar till ett *Harris Matrix* skulle också vara bra att få med i programmet, som i nuläget innehåller en inmatningsfunktion för data som kan infogas i en matris.

Slutsatser

Under den tid jag har arbetat med FFD och i de kontakter jag har med användarna, har vissa tydliga tendenser visat sig. Den främsta rör *kunskap och förståelse*. Det är mycket viktigt att man försöker få en arbetssituation där kunskapen ligger på förståelsenivå snarare än på betingningsnivå. Det är framförallt viktigt för att kunna lösa oväntade problem, något som arkeologer ständigt utsätts för.

Ojämn kunskapsnivå är också olyckligt och ställer till problem. Nivån på baskunskaperna måste därför vara relativt hög för att ett sånt här system ska fungera smidigt. Det finns ju självklart vissa personer som är mer intresserade än andra, och därför lättare tar till sig information av det här slaget.

Det är också viktigt att den arkeologiska datahanteringen är *integrerad i verksamheten* och inte är en sidolinje som några ägnar sig åt och andra tar avstånd ifrån.

En tredje reflektion är att digitala data kräver mycket *disciplin*. Det är viktigt att grävningssledaren själv är så pass kunnig att hon/han inte blir beroende av andra på undersökningen. Grävningssledaren måste kunna kontrollera att införda data är korrekta. Detta löser man antingen med en generellt hög och jämn kunskapsnivå på grävningen, eller så ordnar man så att en eller ett par personer ansvarar för att dokumentationen blir riktigt behandlad. Generellt anser jag att ett demokratiskt arbetssätt där arkeologen behärskar arbetsredskapen totalstationen och FFD likväl som pennan och kameran är att föredra. Sedan är det ju alltid så att vissa är mer intresserade än andra, vilket leder till ökad kunnsighet och vidare till en slags specialisering, men det gäller alla områden och är inte specifikt för just datarelaterade företeelser.

Framtiden

FFD arbetar 2-dimensionellt (med 3-dimensionella inmätningar), och volymhanteringen utgörs av rutor. I framtiden skulle många önska sig ett FFD-system som skulle kunna innehålla möjligheter till en mer direkt volymbaserad 3D-dokumentation. På så vis skulle man kunna dokumentera den arkeologiska verkligheten såsom man uppfattar den. Vissa arkeologer arbetar med 3D i t ex Arc/Info. Detta ska dock kanske uppfattas som 2 1/2D, eftersom man här draperar en 2-dimensionell bild över en trådmodell.

Det finns vissa problem med 3-dimensionell hantering. Arkeologer arbetar på ett mycket speciellt sätt, och med totalstationens hjälp får man en unik detaljeringsgrad. Varje objekt måste för att dokumenteras fullgott i 3 dimensioner mätas in med så pass många mätpunkter att brytpunkterna skapar en rättvisande bild av verkligheten, med ett mycket stort antal mätpunkter som följd.

En annan kvalitetsaspekt är att man måste ta hänsyn till att mätutrustningens upplösning på 1-2 cm kan vara större än volymen på ett lager t ex i dess yttre utbredning, eller när det rör sig om mycket tunna lager (visserligen kan man tänka sig att problemet med detaljeringsnivån rent tekniskt skulle gå att lösa). Eftersom 3D-modeller arbetar strikt med ordningen i z-led, uppstår det problem med omslutande lager. Det finns få 3D-program som är lämpade för arkeologernas behov. Man skulle kanske kunna finna en lösning i de program som används för datoranimering, men problemet där är hur man ska få in våra typer av lägesbundna data i väldigt stora mängder i dessa program. Animeringsprogram liksom CAD-program är gjorda för att man i dem ska skapa ritningar och bilder. Vi får ju våra ritningar via totalstationen i form av x, y och z-värden som ges vissa egenskaper genom t ex koden. Dessa värden plockas in i det för ritningar försedda programmet och *editeras*. Detta sätt att arbeta med data är inte särskilt vanligt förekommande i CAD- och dataanimeringsvärlden. Dessutom är kostnaderna för hård- och mjukvara mycket höga.

En viktig sak att poängtera här är att vi givetvis kan använda oss av CAD-program för att bygga upp bilder av verkligheten i 3 dimensioner, men vi vill arbeta direkt mot en databas, där bilden ska motsvaras av faktiska lägesangivelser.

Det är många av oss som bär på funderingar kring förbättrade dokumentations- och bearbetningsmetoder. De ska vara både enkla att använda samt kostnadseffektiva. De ska uppfylla arkeologernas varierande krav. De ska vara grafiskt tilltalande och analytiskt avancerade. Vi kanske har en bit kvar, men jag anser att vi har kommit en bra bit på väg.

Pernilla Flyg är antikvarie på UV Stockholm, och doktorand vid Arkeologiska Institutionen, Stockholms Universitet.

Jag skulle vilja passa på att tacka alla dem som jag har pinat och sinkat med mina frågor, och som har bidragit med mycket värdefulla synpunkter, och jag står själv för de eventuella sakfel som förekommer i texten.

Noter

¹Fältbaserad Fynd- och Dokumentationsregistrering

²Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för Arkeologiska Undersökningar

³Global Positioning System

⁴Computer Aided Design

⁵Geografiskt Informations System

⁶Kalle Thorsberg, SHM och Ulf Bodin, UV

Litteratur

Harris E C & Brown III M R & Brown G. J. *Practices of archaeological stratigraphy*. 1993.

Bodin, U. Arkeologi och informationsteknologi. *Kulturmiljövård nr 4, 1994*. RAÅ. 1994.

Bodin, U. *FFD 2.54. Användarmanual och teknisk dokumentation för version 2.54*. (otryckt). 1995.

En ugn är en ugn är en ugn

Om ugnar i allmänhet och en ugn från Skummeslöv, Halland i synnerhet.

Ole Stilborg

Abstract

A furnace is an oven is a kiln. About "ugnar" in common and a furnace from Skummeslöv, Halland in particular.

The Swedish word "ugn" is used to denote both furnaces, ovens and kilns albeit with appropriate prefixes. This may be partly responsible for a certain confusion on this subject, and an uncertainty in the interpretation of different types of constructions. From a technological viewpoint focusing primarily on the furnace/oven/kiln clay walls or - linings, the article tries to describe some guidelines for this research. These guidelines, which are part of the accumulated experience at the Laboratory for Ceramic Research, were applied to the technological analyses of an early medieval "ugn" from Skummeslöv in Halland performed by the author.

Ord och deras betydelse och användning i det språk som vi använder till att förmedla vår forskning, har ofta stort inflytande på hur vi uppfattar det vi vill beskriva. Titeln på denna artikel anspelar på att begreppet "ugn" på svenska vanligtvis används som beteckning för tre ganska olika fenomen - *järnframställningsugn*, *bakugn* och *keramikugn*. På engelska skulle den motsvarande titeln ha låtit : "*A furnace is an oven is a kiln*", vilket inte skulle ha givit samma litterära mening, men gjort skillnaderna tydligare. Jag påstår att denna breda användningen av begreppet ugn inom svenskspråkig forskning (och likaväl inom dansk och norskspråkig) har skapat en tolkningsmässig sammanblandning av dessa tre fenomen inom skandinavisk arkeologi. Hur som helst tycks det finnas en osäkerhet om, hur man ska tolka rester utav ugnsanläggningar , speciellt keramikugnar.

De tre ugnsfenomen hör inte blott till olika hantverk, men har också olika betydelse inom dessa.

För *reduceringen av järnmalm* till järn är det absolut nödvändigt att ha någon form av behållare vari malm och träkol kan varvas och den höga temperaturen (12-1400°C) kan hållas i tillräcklig lång tid. Ugnarna kan ha mycket olika utformningar - från det nordligaste Skandinaviens asbestkärl från sen järnålder -vikingatid (Hulthén 1991) till olika typer av ram- och schaktugnar (Hjärthner -Holdar 1993, 94ff) i Mellan- och Sydsandinavien. Eva Hjärthner -Holdars avhandling innehåll-

ler en detaljerad genomgång av variationerna i konstruktionen av dessa olika typer, och jag ska därför inte gå närmare in på detta område (ibid.). Viktigt är det emellertid, att ugnarna intar en central position i järnhanteringen och därför måste uppträda ganska talrikt på arkeologiska fyndplatser från järnåldern - även om de med reparationer efter varje användning sannolikt har kunnat användas flera gånger (E.Hjärthner-Holder pers.medd.).

Karakteristiskt för jämföringsugnar är förekomsten av kraftigt sintrade och smälta fragment av ugnsväggen, förorsakat av en kombination av hög temperatur och järnets flusseffekt, som sänker keramikens smältpunkt. Det finns ofta slagg i eller intill ugnanläggningarna, men det är inte något avgörande kriterium. Ugnen kan vara rensad från slagg före nästa järnreducering, som blott aldrig blev av. Om slaggen fortfarande var ganska järnrik efter en första reducering var det också naturligt att ta tillvara den för en ny reducering. (E. Hjärthner-Holder pers. medd.)

Bakugnar är ett försummat ämne inom skandinavisk förhistoria. Ugnar är kanske inte absolut nödvändiga för brödbakning. Det är givetvis fullt möjligt att baka utmärkt bröd på en pinne, eller på en lerskiva i glöden från ett bål, men ser vi ut i världen omkring oss upptäcker vi, att ugnar är en mycket vanlig företeelse bland brödbakande folk i alla sortens samhällen. Vidare hittar vi såväl små som stora ugnar i de privata hushållen, där de små täcker familjens dagliga behov, och de stora tas i användning, när det ska bakas till högtider och fester (Vossen 1990, s 181ff, Romer 1984, s 16). Större anläggningar med ett flertal stora ugnar är emellertid knutna till professionella bagerier, som till exempel i Pompeji.

Idén med en bakugn är att brödet bakas på den varma ugnsväggen eller golvet. Värmen uppnås antingen vid att elda i ugnen under bakningen eller först elda upp och sedan baka på den uppvärmda ugnsväggen. I enkammarugnar, som är de vanligaste bland icke-professionella brödbakare, är det mest använda framgångs-sättet att det platta ojästa brödet slås in på insidan av ugnsväggen. När det lossnar är det färdigt och man måste vara redo att fånga brödet, innan det ramlar ner. Det är högst sannolikt, att det har existerat såväl små som större bakugnar av denna enkammartyp i Skandinavien förhistoria och medeltid. En stor rund keramikbehållare med ett litet hål nära marken och ett större upptill hittades på 30-talet på järnåldersboplatsen vid Ginnerup i Thy, Danmark. I många år tolkades den som en spannmålssilo, men Grith Lerche har föreslagit en nytolkning som enkammar bakugn med stöd i etnografiska paralleller (Lerche 1968).

Innan man kan ta en lerbyggd bakugn i användning måste den brändas till mera än 500 C (Vossen 1990,189f). Den efterföljande bakningen kommer inte att överstiga denna temperatur och ugnfragmenten kan därför vara relativt dåligt brända; de är i alla fall sannolikt inte sintrade och under inga omständigheter

smälta. Varför skulle man riskera hela ugnskonstruktionen genom att bränna den till för hög temperatur, när det räckte utmärkt med 5-600 C ? Fynd av förkolnat bröd eller spannmål samt fynd av kvarstenar intill ugnsanläggningar är också bra indicier för en bakugnsfunktion. Dessutom finns det en rad andra funktioner för sådana lite större enkammarugnar, till exempel stekning, rökning eller torkning/rostning av spannmål. Gemensamt för dessa aktiviteter är, att de kräver relativt låga (50 - 300 C) konstanta temperaturer och att man med undantag för rökningen kan utnyttja samma enkammar-ugn för dessa aktiviteter.

Dessa bakugnar eller lågtemperaturugnar, som de kanske snarare ska kallas, borde vara ganska vanliga på boplatser från och med början av yngre stenålder och framåt i tiden. Ugnsväggens låga bränningstemperatur, som inte gynnar bevaringen, och sannolikheten, att de flesta av dem har blivit byggda ovan markytan, har emellertid gjort sitt till, att det bara har hittats ett fåtal. Nyligen grävde UV-Syd en järnåldersanläggning vid St. Herrestad, Skåne, som sannolikt kan tolkas som en bakugn (T. Fendin pers medd.). Kvar av ugnsanläggningen fanns en nedgrävning, som hade blivit klädd med lera flera gånger. Vid något tillfälle hade ett lager av keramikskärvor lagts ner möjligtvis som värmeisolering under ett nytt ler golv. Bland avfall i gropan fanns bl.a. förkolnat spannmål, ett par stora krossade kärl, men bara få lågbrända lerstycken, som kunde härstamma från en ugnskappa. Fyndet av en del skörbrända stenar antyder, att anläggningen har varit uppvärmd flera gånger. I närheten av anläggningen hittades två kvarstenar. Här har vi ett i det närmaste klassiskt exempel på, vad vi i bästa fall kan förvänta att hitta av sådana lågtemperaturugnar.

När behövs en *keramikugn*? De flesta blandningar av lera, som vi hittar i avlagringar avsatta under och efter den senaste istiden (kvartära leror) blir till keramik, när de utsätts för 5-600 graders värme i ca 15-20 minuter. Detta är en temperatur man utan större svårigheter kan uppnå i ett vanligt bål, även med ganska låggradig ved. Hela processen behöver inte mer än 30-45 minuter och lämnar inga spår efter sig på bränningsplatsen. När vi hittar skärvor från kärl, som har bränts vid denna temperatur, uppfattas och benämns det ofta som "dåligt bränt keramik" på grund av den konsistens, det har idag. Men förhistoriens krukmakare gjorde inte keramik till nutidens arkeologer utan till sitt eget hushåll och bekymrade sig inte om, huruvida den kunde klara av en tusenårig förvaring i blöt matjord med fosforsyra och andra nedbrytande ämnen. Då var keramikkarlen av utmärkt kvalitet.

Keramikkarl brända vid högre temperaturer kan vara mera hållbara gentemot olika mekaniska påverkningar, men det har knappast någon större betydelse inom de väsentligaste användningsområdena. Den mekaniska styrkan har ingen betydelse för stationära förråds- och vattenkarl. Vattenkarlet får bytas ut, när kalk och

andra naturliga föroreningar i dricksvattnet har avlagrat sig i och stängt igen porerna i det porösa keramikgodset. Då har kärlets kylande och smakbevarande effekt försvunnit. Kockkärlen hanteras varje dag och är mera utsatta för stötar. Minst lika betydelsefull för kockkärlens livslängd är emellertid den termiska stress kockkärlen utsätts för vid varje uppvärmning, och denna effekt motverkas lika bra med riklig storkornig bergartsmagring, som med högre bränningstemperaturer. Om man bränner keramik av kvartära leror till temperaturer över 900-1000 °C uppnås ett sintrat gods, vilket innebär att kristallerna, som keramiken består av, börjar att smälta ihop. Detta ger förvisso ett mycket hårdare gods, men man förlorar porositeten, som är en av keramikens främsta kvalitéer, särskilt för vattenkärl och jäsningskärl för öl.

Incitamenten för att bränna keramiken vid högre temperaturer än de 5-700 °C, som kan uppnås i vanliga bål, är därför ytterst begränsade (Hulthén 1984). Detta illustreras också tydligt av, att drejskiva eller ugnar inte användes av de lokala keramikhandverkarna i Germanien även om det var vanligt hos de ockuperande romarna.

Hos romarna var krukmakeriet ett professionellt hantverk, och denna association mellan professionellt hantverk och ugnbränning är karakteristisk för i stort sett alla etnografiskt och historiskt kända exempel på användning av keramikugnar. Ofta rör det sig också om drejad, omagrad eller sandmagrad keramik, som behöver den långsammare och stabilare uppvärmningen, som kan åstadkommas i en ugn. Ännu viktigare för diskussionen om förhistoriska ugnar i Norden är att vi inte har hittat någon keramik, som är kontrollerat bränd vid så pass höga temperaturer och samtidigt genombränd, att den måste vara bränd i en ugn.

För att bränna glaserad keramik är en tvåkammarugn däremot en nödvändighet. Glasyrer kräver ofta, att en bestämd ganska hög temperatur uppnås för att smälta och sintra ihop med keramikytan (900-1000°C för blyglasyr). Om det estetiska målet med glaseringen dessutom är, att ge kärlet en slät enfärgad yta, får det inte komma i kontakt med bränslet under bränningen. Dessa behov löser en ugn med separata kamrar för keramiken och eldningen.

Nyligen har en genomgång av den tidigaste glaserade keramik i Sydskandinavien (sent 900-tal - tidigt 1000-tal) -hittad företrädesvis i Lejre på Själland och i Lund i Skåne - visat, att denna sannolikt har gjorts lokalt (Christensen et. al. 1994). Tidigare antogs den på bas av kärlets form att vara import från England. Om den istället har gjorts på plats eventuellt av en tillresande professionell engelsk krukmakare, tyder detta på existensen av åtminstone en tvåkammar keramikugn i Skandinavien vid denna tidpunkt. Frågan är dock om detta medförde en generell introduktion av keramikugnen till det sydskandinaviska krukmakarhantverket. Spridningen av denna tidiga glaserade keramiken indicerar, att den var gjord för

överklassens hushåll med högre anspråk på den hygieniska standarden. Sannolikt fanns det inte någon allmän marknad för den glaserade keramiken än. Produktionen har varit ganska liten och chansen att hitta resterna efter den/de nödvändiga tvåkammarugnar är nästan lika med noll.

Från perioden mellan 1100 och 1400 härrör de tidigaste kända tvåkammarugnarna från Sydskandinavien. Bland dem hittar vi fynden från Hellum, Barmer och Kragelund, var för sig med olika planlösningar för separeringen av keramik och bränsle (Kock 1989). Faurholm-ugnar från 1200-talet är emellertid enligt deras utgrävare enkammarkonstruktioner (1x1,5 m (innermått) i plan), som har varit använda till att bränna glaserad keramik i (Liebgott 1975). Om man tittar på det rekonstruktionsförsök som gjordes på Forhistorisk Museum, Mosegård i 1976, har man där insatt ett högre liggande golv, som skiljer keramiken från bränslet (Schmidt 1977). Därmed har man faktiskt byggt om Faurholmugnen till en tvåkammarugn. Sammanfatningsvis kan det sägas, att antingen har det funnits någon sorts tvåkammaruppdelning i Faurholmugnen, som man inte har hittat spår av under utgrävningen, eller också är rekonstruktionsförsöket värdelöst.

Men visst har man hittat enkammarugnar från förhistorisk tid, som har tolkats som keramikugnar. Hasseri-ugnen från Jylland, som är av samma enkla typ men enbart hälften så stor som Faurholmugnen, har blivit tolkat som en keramikugn från Folkvandringstid utifrån de felbrända skärvorna, som hittades i och vid anläggningen. Frågan är dock, vad utgrävarna menar med felbränd keramik. Bränningsfel är antingen sprickor eller deformation. Sprickor kan uppstå som en följd av ohomogent gods, som får vissa delar av kärlet till att krympa snabbare än andra, eller på grund av stora temperatursvängningar under bränningen. Deformationer uppstår, när keramiken utsätts för så höga temperaturer (över 1000°C), att förglasningen börjar. Deformerade skärvor är enkla att bestämma som bränningsfel. Däremot syns allvarliga sprickbildningar i ett kärl oftast inte i skärvorna, som blir kvar, efter att det har gått sönder, av den enkla anledningen, att sönderdelningen utgår ifrån sprickorna. Enbart tydligt felbrända skärvor kan tolkas som spår efter ugnbränning av keramik. Bakugnen från St. Herrestad hade, som tidigare omnämnts ett golv av gamla keramikskärvor. Det kan därför sättas ett frågetecken vid, om Hasserisfyndet var en keramikugn.

Det finns emellertid ännu äldre enkammarugnar daterade till förromersk järnålder. Flera av dessa innehöll ett eller flera felbrända kärl in situ i ugnskammaren. Ett exempel är ugnen från Bjerreby på ön Tåsinge söder om Fyn. På en förromersk boplats daterad till 2. årh. f. Kr. påträffades denna enkammarugn innehållande 5-7 kraftigt sintrade kärl omgivna av ved (pers. medd. J.Jacobsen, Fyns Stiftsmuseum). Här är ingen tvekan om, att kärlet har blivit brända i denna ugn, men frågan är om det gör ugnen till en keramikugn. Om denna och andra -

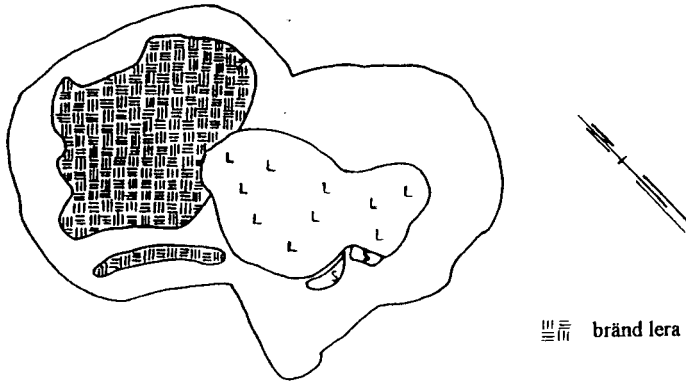

Fig. 1. Ugsanläggningen som den såg ut i plan innan utgrävningen (Efter Viking/Fors 1995, s 84. Ritning: M Bülow).

oftast mindre - förromerska "keramikugnar", som föreslagits, representerar kontakter/inspiration från den keltiska kulturen, då är det förvånansvärt, att man inte har försökt att bygga tvåkammarugnar, som kelterna använde sig av. Snarast har det väl blott varit idén att bränna keramik i ugn och inte tekniken som spreds norrut. Att ugnen från Bjerreby sannolikt ursprungligen har haft en annan funktion antyds av att ingången till ugnen är bygd av två utslitna kvarnstenar. Bjerreby-ugnen var, tror jag, en hederlig gammal bakugn, som blev utsatt för ett ödesdigert försök med ugnbränning av keramik.

Skummeslöv-ugnen

Anläggningen

I närheten av Skummeslöv i södra Halland undersöktes 1991 en större yta i samband med vägbygge (Viking och Fors 1995). Bland de flera tusen anläggningar och fynd från mesolitikum, neolitikum, yngre bronsålder, förromersk järnålder, romersk järnålder och vikingatid-medeltid, fanns också ugsanläggningen A 590 (Viking/Fors 1995,84ff). Den framträdde som en grop formad som en åtta- 1,2 x 2 m i plan. (fig. 1). Den nordvästra delen, som var lite djupare innehöll överst ett lager av bränd och sintrad lera med pinnintryck. Därunder fanns en 0,1 m hög, kraftigt bränd lerbalk av form som en 0,8 x 1 m stor spegelvänd sexa i plan (fig. 2). Innermåtten på ugnskammeret är 0,5 x 0,6 m. Under balken fanns ett lager av aska med en del sand inblandning samt linser av bränd lera. Olika lager av sotig och

humös sand fyllde gropens nedersta del. Den slutna delen av lerbalkskonstruktionen innehöll förutom bitar av hård bränd lera med pinnintryck också sex små keramikskärvor. Fem av dessa kunna passas ihop till ett mynningsfragment av ett kugelkärl. Den sjätte skärvan var ett bottenfragment. Den sydöstra delen var 0,3 m djup och innehöll 3 lager med olika blandningar av humös sand, kol och bränd lera. Utifrån profil och planritningar i rapporten måste denna del sannolikt tolkas som en senare nergrävning, som har skurit den förstnämnda, och som därför inte hör till ugnsanläggningen.

OSL-dateringar (Thermoluminescence) på 300 g av den brända leran från de övre lagren i ugnsanläggningen gav resultatet 1100-/+ 50 e Kr. (Viking & Fors 1995, s 154).

Arkeologisk tolkning

Anläggningen tolkades som en keramikugn på basis av fyndet av keramikskärvorna och frånvaron av järnslag. Sex gram slag, som hittades i ugnen, tolkades som avfall från en närliggande järnframställningsugn daterad till romersk järnålder. Paralleller till formen hittades i de enkla ugnarna från Hasseri och Faurholm, som båda hade en "arbets"-grop med kol och keramikskärvor framför ugnöppningen (Viking & Fors 1995, s 144f).

Även om arbetsgropen nog får anses vara en senare anläggning, så är ugnen

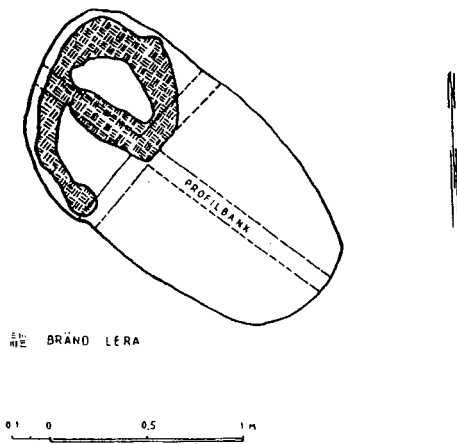

Fig. 2. Planritning över ugnens bottenkonstruktion (Efter Viking/Fors 1995, s 87. Ritning: M Bülow).

absolut ett av de fall, där man bör överväga en funktion som keramikugn. Lerkliningen från kupolen är hårt bränd, metallslag har inte hittats i någon betydande mängd, och även om ugnsutrymmet är mycket litet, så har det en grundplan, som kunde tolkas som en tvåkammeruppdelning. Keramikskärvorna är inte felbrända, och har därmed ingen beviskraft för keramikugnteorien.

Keramikteknologisk analys

För att testa keramikugnteorin utfördes på uppdrag av FK U. Viking keramikteknologiska analyser vid Keramiska Forskningslaboratoriet (Lunds Universitet). Analyserna omfattade prover av ugnskappan, kugelkärlet samt rålera tagen ca. 30 m norr om ugnsanläggningen. Tre frågor ställdes till materialet :

1. Vilka råmaterial och vilken tillverkningsteknik har använts till keramik respektive ugnsvägg ?
2. Har lokal rålera använts till keramiken och ugnsväggen ?
3. Är ugnen uppförd för bränning av keramik ?

Resultaten är publicerade som Bilaga 4 i Viking/Fors 1995. I detta sammanhang skall enbart de resultat, som angår svaret på den sista frågan, refereras. Analyserna bestod i första hand av petrografisk mikroskopering av tunnslip samt termiska analyser (TCT, sintringstest). Senare utfördes Sem-EDAX analyser och kemiska tester.

Kugelkärlet var gjord av en sannolikt lokal lera. Såväl i mineralogi som i termiska egenskaper fanns det bra överensstämmelser med provet av lokal lera. Leran hade magrats med 18 % krossad granit och bränts till en temperatur mellan 700 och 800°C. Till ugnskappan hade använts en grövre lera, som främst avvek från keramikleran och det lokala lerprovet genom sitt innehåll av diatomeer och spongienålar. Detta tyder på, att leran har sitt ursprung i en sjö- eller havsbildad lertäkt - mycket sannolikt i en av de små utdikade sjöarna intill fyndplatsen (Viking/Fors 1995,138). De termiska analyserna visade, att de två fragmenten av ugnsväggen hade utsatts för resp. mera än 900 och mera än 1100°C. Andra fragment av ugnsväggen, som inte har blivit analyserade, är helt smälta, och måste därför ha varit utsatta för temperaturer över 1300°C.

Redan skillnaden i bränningstemperatur sår tvivel om sambandet mellan kugelkärlet och ugnen. Kärlets gods klarade inte av så pass höga temperaturer och började deformeras vid 1100°C. Kärlet har därmed inte bränts i ugnen vid denna höga temperatur. Vad skulle meningen så vara med den höga temperaturen i ugnen? Utgrävorna föreslår, att detta skulle ha ägt rum i samband med en förbränning av ugnen (Viking & Fors 1995, s 139). Men varför riskera en

deformering och eventuellt ras av sin nybyggda ugn vid att elda till en så hög temperatur - över lerans smältpunkt, när 5-600°C skulle räcka ?

Denna fråga blir dock ganska hypotetisk i ljuset av en speciell observation i ett tunnslip av ett av ugnsväggsfragmenten. I den kraftigast sintrade delen, som har utgjort insidan av ugnen, hittades flera droppar av inträngd metalslagg. En SEM-EDAX analys av slaggen utförd av Ing. O. Thornblad på Höganäsbolaget visade, att denna till upp emot 90 % bestod av järn. Det enda sätt denna slagg kan ha trängt in i ugnsväggen, är i samband med reducering av järnmalm. Slagganalysen bekräftar vad de termiska analyserna antydde, att Skummeslövugnen i första hand är en järnframställningsugn.

SEM-EDAX analysen visade dessutom ytterligare en spännande detalj. I järnslaggen fanns också spår av kaliumoxid och svavel, som pekar på förekomsten av mineralet jarosit i slaggen. Detta är ett mineral, som under fuktiga, oxiderande förhållande kan uppstå vid omvandling av pyrit - det enda kända svavelhaltiga järnmineralet (Löfvendahl 1980). Malmen som man har reducerat i Skummeslövugnen kan därför ha varit pyrit. För att testa om detta kunde vara fallet, gjordes på Keramiska Forskningslaboratoriet ett försök, där bitar av pyrit placerades i klumpar av den lokala leran och brändes vid temperaturer upp till 1100°C. Efter bränningen blev proverna placerade i behållare med vatten. SEM-EDAX-analyser av testbitarna visade en kemisk sammansättning, som var snarlik resultaten för den inträngda slaggen i ugnsväggen. Pyrit är därför det mest sannolika råmaterial.

Konklusion

Laboratorieanalyserna av Skummeslövugnen gav som resultat, att denna anläggning har konstruerats av lokal lera med syftet att reducera pyritmalm. Vid denna process har ugnen utsatts för temperaturer upp till 1100°C och små droppar av slaggen trängde in i insidan av ugnskappan. Slaggen har tagits bort - antingen blott för att rengöra ugnen inför nästa reducering av järnmalm eller för att ta tillvara järnet, som fanns kvar efter en bara delvist lyckat reducering. Användning av pyrit som råmaterial finns belagt från vikingatid och medeltid i Sydsverige, särskilt i områden där tillgången till myrmalm har varit dålig (Strömberg 1985).

Om kugelkärlet senare har bränts i järnframställningsugnen kan vi inte veta. En keramikbränning vid temperaturer upp till 7-800°C skulle inte lämna någon spår på en redan hård-sintrad ugnsvägg.

Att tolka en ugnsanläggning är en svår uppgift men samtidigt mycket spännande. Där finns många och olikartade informationer att hämta ur ugnsväggema, men det kräver bra insikt såväl i de olika hantverkens behov och utnyttjande av ugnar som

i lerans termiska egenskaper, att få fram dem. Ugnsanläggningarna är därför också ett viktigt forskningstema på Keramiska Forskningslaboratoriet.

Ole Stålborg är Cand.Phil. och doktorand i Förhistorisk Arkeologi vid Lunds Universitet.

Litteratur

- Christensen, T, Larsen, A-C, Larsson, S & Vince, A. Early Glazed Ware from Medieval Denmark. *Medieval Ceramics* 18. 1994.
- Hjärthner-Holdar, E. Järnets och järnmetallurgins introduktion i Sverige. *Aun* 16, 1993.
- Hulthén, B. Sluta leta efter förhistoriska keramikugnar. *Populär Arkeologi*, 4. 1984.
- Hulthén, B. *On ceramic ware in northern Scandinavia during the Neolithic, Bronze and Early Iron Age*. Archaeology and Environment 8. University of Umeå. 1991.
- Kock, J. Ler i flammer. *Skalk* 3. 1989.
- Lerche, G. Kæmpekarret. *Skalk* 2. 1968.
- Liebrott, N.-K. 900 °C. *Skalk* 4. 1975.
- Löfvendahl, R. Jarosite minerals in Sweden. *Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar*, vol. 102. pt 2. 1980.
- Romer, E. *Ett år i Toscana*. 1984.
- Schmidt, L. Pottemagere. *Skalk* 3. 1977.
- Strömberg, M. Järnsmedens bakgrund i ett långt tidsperspektiv. Ny skrift om Gislövs äldsta historia. *Gislövs smidesmuseum*. Information nr. 5 Feb. 1985.
- Viking, U & Fors, T. *Från stenålder till medeltid. Raä 93 Avfart väg E6, Skummeslövs sn, Halland*. Arkeologisk undersökning 1991. Stft. Hallands Länsmuseum, 1995.
- Vossen, K. Das tägliche Brot in Marokko. Vossen, R (red) *Reisen zu Marokkos Töpfern. Forschungsreisen 1980 und 1987*. 1990.

Rapport från ett stadsarkeologiskt möte i Lübeck

Johan Anund & Peter Carelli

Abstract

Report from a conference in Lübeck on urban archaeology

In October 1995 the City of Lübeck Archaeology Unit organized a colloquium in Lübeck/Travemünde with the title Urban Archaeology in the Hanseatic Region. The purpose was to exchange results and research findings in North European town-archaeology carried out in the last decades. 40 participants represented 40 different towns in 14 countries, from Cork in the West to Novgorod in the East, and from Turku in the North to Göttingen in the South. Each town report was built up over a defined disposition to guarantee comparability. The topics discussed were previous research, state of analysis and publication, information of staff levels and future projects and planning. The 40 papers will be published in a conference report already in 1996.

Inledning

De omfattande stadssaneringar som ägde rum över hela Nordeuropa under 1960-, 70- och 80-talen har väl bara fört en god sak med sig: den moderna stadsarkeologins födelse. Från att ha varit en obskyr vetenskapsgren med några få arkeologiskt intresserade lokalhistoriker skedde en snabb förändring under 70-talet till en professionell yrkeskår med hela landet, eller åtminstone regionen, som intresseområde. Genom lagändringar och en ökad medvetenhet om den hastiga förstörelsen av kulturarvet, i detta fall de urbana kulturlagren, fick stadsarkeologin hög samhällslig prioritet. Sedan dess har storskaliga stadsgrävningar utförts i de flesta medeltida - och i vissa fall även eftermedeltida - städer i Sverige.

1990-talet har dock inneburit en markant förändring för stadsarkeologin. En samhällsekonomi i akut kris och en minst sagt orolig fastighetsmarknad har lett till att exploateringstrycket har bedarrat avsevärt. I de flesta städer har exploateringarna närmast helt kommit av sig. Detta har trots allt givit utrymme till något nytt inom svensk - och även nordeuropeisk - stadsarkeologi, nämligen en möjlighet till eftertanke. Det tyngande exploateringstrycket präglade stadsarkeologins första decennier. Stadsarkeologin förde en nomadiserande tillvaro, ständigt i rörelse, på väg mot nästa grävning, och nästa, och nästa... Det fanns dessvärre sällan ekonomiska eller praktiska möjligheter att stanna upp ett tag och blicka bakåt för att få perspektiv på det genomförda arbetet. Det är detta vi nu har

chansen att göra. Vad har vi egentligen gjort under de två gångna decennierna av modern stadsarkeologi? Och vad har vi lärt oss?¹

Mötesformen

Denna förenklade bild av den svenska stadsarkeologins framväxt är märkligt nog giltig även för stora delar av Nordeuropa. Visserligen varierar det mycket från land till land när stadsarkeologins stora genombrott skedde, men i stort är utvecklingen likartad. Detta är grovt sett bakgrunden till ett stort stadsarkeologiskt möte som hölls i Lübeck/Travemünde 7-12 oktober 1995 under temat *Stadtarchäologie im Hanseraum I. Stand, Aufgaben und Perspektiven* (eller *Urban Archaeology in the Hanseatic Region I. State, tasks and outlook* - konferensen var tvåspråkig). Arrangör var Amt für Denkmalpflege der Hansestadt Lübeck, d v s Lübeck stads "UV-kontor". I sin inbjudan menade man just att tiden nu var mogen för utbyte av grävnings- och forskningsresultat, eftersom så mycket har skett inom Nordeuropeisk stadsarkeologi under de senaste årtiondena.

Det är naturligtvis svårt att finna formen och formatet för en sådan översiktlig sammanslutning. I Lübeck valde man att bjuda in 40 stadsarkeologer som var och representerade en stad i det geografiska område som benämns *Hanseraum*. Det är värt att märka att arrangörerna tryckte på begreppets efterled, *-raum*, och inte dess förled. Mötet syftar inte till att belysa just Hansan eller Hansans tidsperiod, utan just dess geografiska sfär. Arrangörerna hade verkligen ansträngt sig för att få god geografisk spridning utan att för den skull skapa en alltför stor deltagarlista.

De 40 deltagarna representerade städer i sammanlagt 14 olika länder, från Cork i Irland i väster till Novgorod i Ryssland i öster, och från Åbo i Finland i norr till Göttingen i Tyskland i söder. Sverige representerades av städerna Uppsala och Lund (undertecknade), Visby (Gun Westholm) och Stockholm (Kerstin Söderlund). Norge representerades av Bergen (Ingvild Øye) och Oslo (Petter Molaug), Danmark av Ribe (Per-Kristian Madsen) och Århus (H.J. Madsen) samt Finland av Åbo (Markus Hiekkanen). Under de fyra dagar som konferensen varade höll samtliga deltagare var sitt föredrag om sin stad. Med hjälp av verbala beskrivningar, diabilder och overheader färdades vi kors och tvärs över den europeiska kontinenten. Självfallet var denna "Nordeuropa runt på fyra dagar"-resa oerhört spännande samtidigt som den var en aning tröttande. 40 föredrag på fyra dagar är bra nära gränsen för vad man som lyssnare orkar ta emot och smälta.

För att underlätta mottagligheten hade arrangörerna givit klara direktiv om vad föredragen skulle handla om. Tanken var nämligen att föredragen skulle ha en likartad uppläggning. En första spontan reaktion hos den blivande föredragshållaren var kanske ett missnöje med att bli så styrd i ämnesvalet. Det finns dock en värdefull aspekt på detta. Med denna uppläggning kan de många föredragen -

stadsrapporterna - jämföras med varandra. De punkter som varje föredrag skulle innehålla var:

- a) kort forskningshistorik, gärna med karta över samtliga grävningsplatser,
- b) läge för stadshistorisk forskning och publicering,
- c) information om arkeologiskt personalläge, samt lagstiftning och finansiella problem,
- d) framtida projekt och planer,
- e) kortfattad presentation av ett eller två betydelsefulla arkeologiska resultat.

Då föredragen bör vara av intresse för en större krets än enbart de 40 mötesdeltagarna har arrangörerna valt att utge en konferenspublikation med bidrag på tyska eller engelska. Denna ska förhoppningsvis föreligga redan under våren 1996.

Inför årets möte klargjordes även att detta ska bli ett vartannat år återkommande evenemang. Som tema för nästa konferens - som ska äga rum under hösten 1997 - valdes *Stadens grundläggning och äldsta tid*. Från och med detta andra möte har arrangörerna för avsikt att komplettera mötet med en offentlig utställning i Burgkloster i Lübeck. Utställningen, som ska ansluta till konferensens tema, ska sammanställas av föremål som inlänas från de olika deltagarnas städer. Enligt planerna ska utställningen öppnas två månader innan mötet, efter vilket den avslutas. En tanke arrangörerna har är att låta utställningen vandra vidare till någon eller några andra städer.

Intryck

Planerna för utställningen 1997 diskuterades en hel del. Många deltagare förutsåg stora praktiska problem med bland annat inlån från museer och försäkringsfrågor. Förutom dryftandet av dessa praktiska frågor fördes inte särskilt många schema-lagda diskussioner under mötet. Detta hade flera orsaker. Det fanns inte tid för diskussion i de ambitiösa dagsprogrammen, och föredragens stora antal tärde på krafterna och därmed även diskussionsviljan. Ett språkproblem märktes tydligt eftersom föredragen inte fanns i skriftlig form vid mötestillfället och flera deltagare var mer eller mindre begränsade till det ena konferensspråket. Arrangörerna avser att på något sätt minimera språkproblemet till 1997 års möte.

Den viktigaste orsaken till den begränsade diskussionen fanns dock troligen i ämnesvalet och mötets syfte. Målsättningen var inte problemlösning utan sammanställning. Eftersom ämnet (satserna a-e ovan) var enormt vidlyftigt och inkluderade ämneshistoria, all hittills vunnen kunskap, praktisk-organisationsfrågor och, inte att förglömma, även framtida aktiviteter, är det inte särskilt

märkligt att diskussionen inte stod i paritet med ämnet och det ambitiösa programmet.

Mötesdeltagarna tycktes på avslutningsdagens eftermiddag vara överens om att *Stadtarchäologie im Hanseraum* är ett mycket betydelsefullt initiativ. Dess styrka ligger, åtminstone i detta inledande skede, i att man har lyckats med att ro iland en stort upplagd, men samtidigt geografiskt avgränsad, sammankomst med ett tema - stadsarkeologi - där stora internationella sammanställningar är sällsyn- ta.

Förutom att ämnet för 1997 års möte alltså är bestämt har arrangörerna föreslagit ytterligare temata för framtiden, till exempel; fortifikationer, hamnar, marknader, infrastruktur, hus, hantverk och handel, samt föremålsfynd. Dessa är förvisso högst traditionella ämnesrubriker, men det finns alltså möjligheter att kommande konferenser blir snävare avgränsade och mer problemlösande.

Denna rapport är naturligtvis inte platsen för referat av föredragen, som ju för övrigt kanske finns i tryck redan om några månader. Några generella trender som, enligt undertecknade, kunde urskiljas i kanonaden av stadspresentationer ska trots allt nämnas.

Stadstopografin (gatunät, lägen för kyrkor, borgar, murar, handel och hantverk) upptar fortfarande en mycket stor del av intresset. I detta sammanhang kan en del av orsaken vara mötets återblickande tema, men vi tror oss förstå att denna fråga även styr verksamheten på många håll.

Få föredrag var problemorienterade - de flesta var rent deskriptiva. Abstraktionsnivån var ofta låg och många diabilder av stolphål, stenrader och till och med enskilda lager i sektion, visades och kommenterades under de fyra dagarna. Det är i och för sig inget fel i det, men stolphålen ser exakt likadana ut om de så är tillkomna i Lund, London eller Bremen. Denna deskriptiva inriktning hos många av föredragshållarna visar tydligt att stadsarkeologin ännu rör sig på ett rent empiriskt plan. Dessutom var det var få, dock främst skandinaver, som överhuvudtaget vågade sig att presentera problem och svagheter i stadsforskningen och den antikvariska verksamheten.

Från Holland och Belgien kom några spännande inlägg, bl a rapporterades om ett arbetssätt där helheten - staden *och* omlandet - betonades. Detta gällde inte bara arkeologi utan även kulturmiljövård. I detta synsätt kände man som svensk igen sig väl. Ett projekt bör nämnas särskilt. Inför ett stort nybyggnadsprojekt - anläggandet av nya stadsdelar i utkanten av Utrecht - samarbetade de antikvariska krafterna med övriga intressenter och planerare. Inventeringar och områdesstudier, där såväl fornlämningar och historiska lämningar, som miljöer ur boende- och upplevelsesynpunkt ingick, ledde fram till ett resultat där stora ändringar i den ursprungliga planen gjordes på inrådan av arkeologerna. Fornlämningar och äldre

kommunikationsleder integrerades i det omdanade landskapet. De nödvändiga utgrävningarna begränsades, och alla förefaller vara nöjda med resultatet (de Groot 1995).

Det finns uppenbara skillnader, i flera stadsarkeologiska aspekter, mellan västra och östra Nordeuropa, vilket i och för sig är känt sedan tidigare. I väst har utgrävningsverksamheten i stort sett avstannat. Stadsarkeologin handlar mycket om ledningsschaktarbeten och bevarandefrågor. Grundläggningsmetoder vid nybyggen diskuteras, och i viss mån sker den eftersläpande publiceringen. Längre österut är situationen den omvända. Där har många av de gamla stadskärnorna stått mer eller mindre orörda sedan andra världskriget. När nu stora saneringsprojekt startar riskerar arkeologin att hamna lågt på prioriteringslistorna. En hel del av de schemalagda och de informella diskussionerna handlade om möjligheter och, framför allt, problem i detta sammanhang. Deltagarna var tämligen eniga om att en av mötetets viktigaste uppgifter kommer att bli att fungera som stöd för de kolleger som står inför stora antikvariska problem. En frisk fläkt från städer i de östra delarna av Tyskland noterades trots allt, och den bestod av jämförelsevis unga stadsrepresentanter och en satsning på sen- och eftermedeltida material.

Problemet med eftersläpande analys och publicering är lika stort nästan överallt. Med några få undantag erkände deltagarna denna brist och en stor osäkerhet om hur problemet ska lösas. Detta är naturligtvis ett välkänt dilemma, men det kan kanske vara trösterikt att känna gemenskapen i eländet.

Stadsarkeologer i Europa arbetar med mycket snarlika material, *men* under starkt varierande ekonomiska förutsättningar och starkt varierande judiciell uppbackning. Detta är viktigt att veta när man bedömer resultat, men det kommer sällan på prät - särskilt inte så tydligt som det märktes på mötet, då alla redovisade sina förutsättningar.

Delvis mot vår förmodan, talade få direkt om IT-teknik i samband med framtida forsknings-, metodutvecklings- och förmedlingsprojekt. Det kan eventuellt vara så att exempelvis GIS-baserade arbetssätt, som förekommer i snart sagt varje projektbeskrivning med självaktning i övriga arkeologivärlden, inte är lika intressant för den som har en snäv syn på stadsbegreppet. Om utblicken stannar vid insidan av stadsmuren anser man sig kanske inte behöva den typen av stöd. På ett sätt var det skönt att slippa höra alltför mycket om IT-tekniken för en gångs skull, men det faktum att nästan ingen av deltagarna från kontinentaleuropa förde fram ideer om digitala arbetssätt inom den närmsta framtiden kan kanske på något sätt vara anmärkningsvärt.

Det är nu dock så att föredragen inte nödvändigtvis speglade allt vad deltagarna ville föra fram, eftersom talartiden var starkt begränsad (15 min). Det kommer att stå mycket i publikationen, som inte kunde framföras i Lübeck.

Sammanfattningsvis måste sägas att initiativet från Lübeck kommer att ha stor betydelse. Dels skapades kontakter och ett informellt interregionalt nätverk mellan personer som i många fall aldrig hade träffats tidigare, dels är just sammanställningen viktig i sig. De 40 stadspresentationerna i publikationen kommer antagligen att bilda ett standardverk, som kan användas som ingångsmaterial för olika syften. 40 artiklar med 40 omfattande litteraturlistor kan ge en unik tillbakablick och lägesrapport. Om *Stadtarchäologie im Hanseraum* blir en regelbundet återkommande tillställning, och om man - nu när formalia är redovisade och bakgrunden är sammanfattad - låter de kommande tematiska mötena bli mer kreativt målrelaterade, kan detta forum bli centralt för nordeuropeisk stadsforskning.

Johan Anund är antikvarie med medeltidsinriktning på Riksantikvarieämbetets UV-kontor i Uppsala och doktorand vid Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet. Peter Carelli är doktorand vid Arkeologiska institutionen, medeltidsavdelningen, vid Lunds universitet och har tidigare varit antikvarie vid Kulturen i Lund.

Noter

1. I samband med detta är det värt att lägga märke till Lars Redins sammanfattning av svensk historisk arkeologi 1986-1990 och de synpunkter som framförs där (Redin 1995).

Litteratur

de Groot, H. L. (ed). *Cultuurhistorische effectrapportage 'Leidsche Rijn'*.

1995.

Redin, L. Some remarks on historical archaeology in Sweden between 1986 and 1990. Based on "Nordic Archaeological abstracts". *Current Swedish archaeology* vol 3. 1995.

Rhenländsk keramik 600 - 1600

Kongress i Köln, 10 - 13 maj 1995

Mattias Bäck

Abstract

Rhenish ceramics 600-1600. Conference in Cologne, May 10th-13th 1995.

In May 1995 the Medieval Pottery Research Group met in Köln at a conference organized in corporation with Römisch-Germanische Museum in Köln and Rheinisches Landesmuseum in Bonn, concerning stonewares from the Rhineland. The author gives a summary of several of the lectures. Most important was the information on the multitude of centres producing similar wares. For instance, production of Pingsdorf ware can also be found in Siegburg. A striking fact was that, in spite of the long tradition in pottery studies in Germany, very little of social and cultural interpretations were discussed at the meeting. Here is still much work to be done. The lack of regional studies from a consumers point of view is inspiring for Scandinavian archaeologists. Information on what wares found their way up here is still to be dealt with.

I våras fick jag möjligheten att delta i, något för en svensk arkeolog så ovanligt som, en större keramikkonferens i Tyskland rörande produktion och distribution av rhenländsk keramik under perioden 600-1600.

Konferensen var organiserad av Medieval Pottery Research Group (MPRG), vilket är en samling framförallt brittiska arkeologer med särskilt intresse för keramiska produkter och keramik som utgångspunkt för att spåra sociala och kulturella mönster under medeltiden. Det bör nämnas att det numera finns en hel del medlemmar från andra europeiska länder och Sverige är nu representerat med en dryg handfull individuella medlemmar och institutioner.

Att en sammanslutning som MPRG, med en uttalad inriktning på arbete med fyndmaterial, startar i England är inte förvånande med tanke på den uppdelning mellan grävande arkeologer och fyndspecialister som är legio vid brittiska undersökningar.

MPRG har ett större sammanträde en gång varje vår. Vanligen hålls mötet i England (endast vid något tillfälle tidigare har mötet förlagts utanför Storbritannien), men i år gjordes en större internationell satsning och konferensen organiserades i samverkan med Römisch-Germanische Museum i Köln och Rheinisches Landesmuseum i Bonn.

Några av föredragen kommer möjligen att publiceras i MPRGs skriftserie

'Medieval Ceramics', men det kan ändå vara på sin plats att kortfattat redovisa flertalet av föredragen för en svensk publik, särskilt som de flesta nordbor lyste med sin frånvaro. Jag har dessutom lagt till egna synpunkter och kommentarer där jag funnit det relevant för svenska läsare.

Att keramisk forskning är ett stort ämne på kontinenten och i Storbritannien, jämfört med Skandinavien, illustreras tydligt om vi tar ett par steg tillbaka i tiden, till den stora medeltidskonferensen i York 1992.

Alla de hundratals föredrag/artiklar som redovisades där torde ge en god generell bild av vad för slags forskning som bedrivs i olika länder. Av tjugo inlägg som berörde keramik ur någon aspekt fanns ett nordiskt bidrag och detta kom från Island.

Intresset för årets temamöte var stort och ca 80 personer från nio länder fanns på plats i Köln.

Tyvärr hade man haft en del personliga och organisatoriska problem vid förarbetet med konferensen, men detta märktes inte på annat sätt än ett något förändrat och omkastat program.

Efter att ha hälsats välkomna av de tre huvudansvariga, Hansgerd Hellenkamper, chef för Römisch-Germanische Museum, Hartwig Lüdtke, chef för Rheinisches Landesmuseum samt Charles Murray som är president för MPRG, kunde föredragen komma igång.

Hartwig Lüdtke gav oss en geologisk, geografisk, kulturhistorisk bakgrund där han naturligtvis påtalade de utomordentliga geologiska förhållandena i Rhendalen för keramiktillverkning. Under hela medeltiden har tillgången på tertiära högbrännande stengodsler varit god. Detta är en följd av att den senaste istiden inte berörde dessa områden.

Vidare antyddes den tydliga kopplingen till romersk tradition vad gäller den keramiska produktionen. Man rör sig i en miljö med tidiga stadsbildningar (härläger) som i förlängningen drog till sig handel och vidgade kontakter med nya avsättningsområden.

Tillverkningstekniska framsteg (drejskivan, nya ugnstyper mm) och deras utveckling i området skissades kort och flera av de mest kända framställningsplatserna nämnde, Mayen, Walberberg (producerade stengodsliknande keramik på 800-talet !), Badorf, Pingsdorf, Hunneschans, Paffrath, Langerwehe, Duingen, Siegburg, Raeren, Köln och Frechen.

Avslutningsvis anknöt Lüdtke till sin egen forskning om pingsdorfkeramik i bl a Bergen. Han konstaterade att pingsdorf har en större spridning i Nordsjöområdet än i Baltikum och östersjöområdet. I Bergen har man kunnat se att två speciella typer (former) av pingsdorf importerades. Detta förhållande föranledde diskus-

sion kring en möjlig 'speciell' produktion för lokal distribution och en annan för internationell (långväga) handel.

Vad gäller den av Lüdtke uppmålade spridningsbilden av pingsdorf är den säkerligen riktig i stora drag men situationen kommer sannolikt att förändras något när vi får ordentliga genomgångar av vad som finns i de mellansvenska medeltidsstäderna. En pågående inventering av stengods i Uppsala har t ex givit de första exemplaren av pingsdorf eller pingsdorfliknande gods i denna del av landet.

På kontinenten har finns en lång tradition att arbeta med kemiska analyser av keramik. Kemisten *Hans Mommsen* (Institut für Strahlen- und Kernphysik, Universität Bonn) redogjorde för resultatet av sitt arbete med Neutron Activation Analysis (NAA) som analysmetod och kom då naturligt att resonera kring olika godstypers proveniens. Kortfattat går metoden ut på att ta reda på vilka spårämnen som förekommer i en keramisk lera. Ungefär 30 element per prov kan mätas och ju fler element som kan spåras desto lättare är det att se skillnad mellan olika gods. Detta innebär att det enda som påverkar mätningarna är dels den rena lerans sammansättning och dels den eventuella lerblandningen (keramikerns recept). Bränning, erosion, mm påverkar således inte alls resultatet. Mommsen gav exempel på arbete han gjort på ett imponerande stort material. Han har t ex kunnat urskilja fyra olika keramiska grupper i Mayen, nio i Langerwehe, endast en i Paffrath, sju i Pingsdorf, hela nio i Siegburg och en i Walberberg. Observera dock att detta är en indelning i kemiska produktserier som definieras med denna metod.

Problem uppstår för oss som kulturhistoriker då vi skall använda oss av dessa resultat. De nio olika kemiska 'fingeravtrycken' från Siegburg kan t ex ha en funktionell, tidsmässig, traditionsbunden (nya keramiker) eller kanske bara tillfällig förklaring (man kanske under en tid hämtat lera från en annan, närliggande plats). Likväl kan det vara så att en viss typ av t ex kannor som gått på export kanske omfattas av tre olika kemiska mönster trots att de har samma funktion, distribution, form, glasyr och storlek. I ett sådant fall är det kulturhistoriska värdet av den kemiska analysen noll. Ett problem för svenskt vidkommande när det gäller kemiska analyser av keramik är att vi inte har några stora serier av kemiskt bestämda produkter. Enligt Mommsen är det, ifråga om proveniens, näst intill meningslöst att ta prov av rena leror, då de aldrig ser likadana ut som den färdiga produkten. Huruvida detta gäller även Sverige vet vi ännu inte.

Elsa Hähnel som ägnat mycket tid åt att forska om produktionen av keramik i Siegburg, och bl a nyligen givit ut två standardverk om denna produktion, gav i sitt föredrag insiktsfulla inblickar, tips och svårigheter rörande siegburgkeramiken. Siegburg var en av de allra största producenterna av keramik under medeltiden och stod för den första industriella framställningen av keramik. Det finns

exempel från 1500-talet där man gjort 180! bränningar under ett år. Siegburg är en liten stad belägen strax söder om Köln till vilken den var nära knuten under medeltiden. Platsen ligger strategiskt på den gamla handelsvägen mellan Köln och Frankfurt. Keramik har producerats här från ca 1100 fram till 1900-talet med uppehåll på 1600-talet då svenskarna förstörde Siegburg. Den äldsta tillverkningen man hittills funnit spår av är från Lendersberg ett par kilometer öster om Siegburg.

Hähnel målade i stora drag upp utvecklingen av produkterna och jag skall här bara nämna några intressanta axplock ur floden av information. Pingsdorfliknande gods (beträffande t ex form och bemålning) har påträffats i Siegburg vid flera tillfällen, vilket naturligtvis skapar stor förvirring såvida denna keramik inte är distribuerad från Pingsdorf. I samband med denna diskussion visade Hähnel, genom flera exempel på likheter med andra produkter, vilken stor spännvidd produktionen i Siegburg haft vad gäller form och utförande. Så har t ex ansiktskrukor, s k bartmannkrukor, inte bara tillverkats i Köln/Frechen utan uppenbarligen även i Siegburg. Vidare förekommer produkter med koboltblå bemålning, vilket är typiskt för keramik från Westerwald (Kannenbäckerland). Det bör också nämnas att även Raeren (Belgien) hade tillverkning av blåmålade kärl från 1582. Siegburgprodukterna hade dock något annorlunda formschema (rundare) än ovan nämnda orter. Från omkring 1590 får man räkna med en tydlig kvalitetsförsämring i produktionen från Siegburg.

Avslutningsvis varnade Hähnel för sammanblandning av Siegburg med produkter från Sachsen (Waldenburg) som ibland visar slående likheter i godset. Detta kan medföra stora problem vid proveniensbestämning då man vanligtvis har trott sig kunna urskilja det typiska ljusa, gråvita siegburgsgodset från produkter från andra tillverkningsplatser.

Markus Sanke från Rheinisches Landesmuseum har arbetat speciellt med pingsdorfkeramiken och gav oss en tiodelad fasindelning av produktionen från 800-talets badorfliknande gods fram till ca 1300.

Sanke konstaterade att den 'typiska' pingsdorfkeramiken producerades från andra hälften av 900-talet till början av 1000-talet. Under andra hälften av 1100-talet dyker en ny typ - kugeltopf - upp, och ca 1200-1220 är den sista perioden där den för pingsdorf typiska rödbemålningen förekommer. Sanke diskuterade förändringen av kärlformer och dekor samt magring över tid, t ex hankbredd, mynningsform, relation mellan pip och mynning m m. En del kritik riktades mot detta sätt att försöka låsa en fast kronologi, avvikande uppgifter finns alltid beroende på var keramiken påträffas. Arbetet med sammanställningen av ett stort material som detta sågs ändå som nödvändigt och borde eftersträvas på flera håll. Det är nämligen, i rak motsats till vad man tror, stor brist på liknande grundlägg-

gande sammanställningar för de flesta godstyper. Enligt Sanke är det påfallande ofta ugnsplatserna och lertäkterna sammanfaller geografiskt.

Wolfgang Giertz, Aachen, talade om avfall från Raeren-Born. Raeren, som ligger i nuvarande östra Belgien, har haft en keramisk produktion från slutet av 1300-talet (ca 1400). Osäkerhet råder dock om detta då vissa källor talar för att det inte finns någon produktion före 1450. Man har alltså inte hittat några ugnar med raerenkeramik från tiden före 1450. Den keramik som har fått en äldre datering skulle kunna vara tillverkad i Langerwehe eller Brunssum-Schinveld då man tror att det kan vara keramik från dessa platser som startat tillverkningen i Raeren. Det är i stort sett omöjligt att skilja tidiga raerenprodukter från Langerwehe eller Schinveld (vars produktion upphör i slutet av 1300-talet) i fråga om gods, ytbehandling och formtyper. När man sedan väl flyttar ser det ut som om man bott och tillverkat keramik på samma plats hela tiden från ca 1400-1800. Giertz vill se Raeren snarast som ett 'dotterbolag' till produktionscentret i Langerwehe.

Mark Redknapp (Department of Archaeology & Numismatics, National Museum of Wales) har under flera år varit verksam i Tyskland och har i mer än tio år arbetat med keramiken från Mayen. När man talar om keramik från Mayen handlar det inte om en produktionsplats utan snarare om ett större område, motsvarande ett landskap. Mayenkeramiken bygger i hög grad på en tradition direkt övertagen eller influerad av romersk keramisk produktion, och det finns utgrävda romerska villor där man har funnit mayengods och romersk importkeramik sida vid sida. Det rör sig således om en produktion som spänner över mycket lång tid, från 300-talet fram till 14-1500-tal. Denna period har Redknapp delat in i 11 faser. Föredraget var dock begränsat till att handla om distributionsmönster under perioden 400-1000. Bland annat ställdes frågan varför vissa platser, som till exempel Nederländerna, har mycket hög andel import från just Mayen. Rör det sig bara om transit eller finns det andra förklaringar?

Nya rön i jakten på var den vikingatida tatingkeramiken kan ha tillverkats annonserades av *Henning Stilke* (Rheinisches Landesmuseum). Den sk tatingkeramiken upptäcktes först i Birka och fick därför namnet birkakannor. Numera finns det ca 40 kända fyndplatser från England i väst till Ryssland i öst. Vartefter som denna keramik har dykt upp på olika platser har den av olika forskare fått olika benämningar och tillverkningsorter, allt från Birka till Frisland och Rheinlandet har förekommit. (Dagmar Selling ville hänföra den till klostret i Lorsch vilket bli skulle förklara korsdekoren.) Sammanfattningsvis kan det alltså konstateras att det råder stor osäkerhet om varifrån tatingkeramiken härstammar. De senaste årens ledande teori menar att man bör söka produktionsplatsen någonstans i Rhenområdet, möjligen i Mayentrakten. Detta bygger troligen på att

det finns yttre likheter mellan vissa mayengods (Mayen fabric D) och tatingkeramikerna.

Stilke har låtit genomföra kemisk analys (NAA) på ett antal tatingskärvor från olika platser, t ex Ribe, Dorestad och Mayen, i första hand för att se om det rör sig om samma produktion, men dessutom för att geografiskt försöka fastställa framställningsplatsen. Alla skärvor av det 'typiska' svarta tatinggodset visade sig ha samma kemiska kod oavsett var de påträffats, med undantag för en roulettstämplad skärva från Ribe som ej passade in i mönstret. De bruna varianterna med röd kärna från Dorestad stämde inte heller med det 'typiska' tatinggodset. Framförallt fanns det ingen överensstämmelse mellan 'typisk' tating och mayenprodukter. Det är således fortfarande en gåta var tatingkannorna tillverkats. Stilke tänker dock fortsätta sitt sökande i Rhenområdet, som han är övertygad om gömmer svaret.

Ian Reed (Riksantikvaren, Trondheim) gav en övergripande redogörelse för distributionen av tyskt stengods i Norge och Sverige. Problemet, framförallt i Sverige, är att mycket litet material är registrerat och publicerat på ett sådant sätt att det är användbart utan att en ny inventering genomförs. Reed antydde problemet med import från andra platser än Rhenområdet (Sachsen, Niedersachsen). Vår kunskap om keramikproduktionen på dessa platser är mycket liten.

Karel Vlierman (Rijksmuseum voor Scheepsarcheologie, Dronten, Nederländerna) gav en översikt över dendrokronologiskt daterat stengods från skeppsvrak i Holland (Zuider Zee). Han har bl a kunnat se att de havsgående skeppen haft andra typer av keramik än kust/inlandsskeppen. Detta sätt att arbeta efterlystes av tyskarna, som inte sällan saknar en absolut kronologi för de stora serier av godstyper man finner i ugnar eller keramikavfallshögar.

Bieke Hillewaert (Stedelyke Archeologische dienst Brügge) hade kommit ytterligare ett steg på vägen genom att titta på keramik i en stor avfallsgrop i en källare i Brügge. Här får hon inte bara bra dateringar, hon har även en fysisk/kronologisk kontext som saknas vid jämförelser mellan skeppsvrak som förlist med en last av en enda typ av keramik. Hillewaerts material rörde framför allt Siegburg och Langerwehekeramik. Föredraget blev mycket väl emottaget av framförallt den tyska publiken. Jag måste dock säga att jag inte riktigt förstod den stora uppståndelsen kring detta arbete, som utan tvekan var mycket bra, men inte är det väl så särdeles revolutionerande att man bearbetar ett fyndmaterial från en sluten kontext med stor noggrannhet för att få fram små förändringar över tid!

Per Kristian Madsen (Den Antikvariske Samling i Ribe) gav en, som han mycket insiktsfullt kallade 'icke komplett' inventering av spridning och datering av tyskt stengods importerat till det medeltida Danmark. Situationen i Danmark

påminner en del om den ovan antydda i Norge och Sverige vad gäller mängden bearbetat och tillgängligt materialet.

Så långt hade merparten av föredragen i stort sett endast berört systematisering, distribution, identifiering och datering av olika typer av keramik. Detta faktum var för mig något förvånande, jag hade förväntat mig flera analyser där även sociala, ekonomiska och kulturhistoriska aspekter i betydligt större omfattning skulle redovisas. Som skandinavisk 'gröngöling' var jag dock tacksam för att så mycket kretsade kring grundläggande beskrivning och typologisering.

Frans Verhaeghe (Vrije Universiteit Brussel) lade sin diskussion på ett mer sociologiskt/socialhistoriskt, plan även om ramen för föredraget var import och konsumtion av tyskt stengods i Flandern. Han hade använt sig av ett indirekt källmaterial, d v s inte de faktiska skärvorna. Han redovisade istället genom exempel hur man kan arbeta med skriftligt material, skattelängder och bilder (målningar) för att komma åt i vilka sammanhang de olika keramiktyperna verkligen kan tänkas ha använts. En mycket påtaglig tendens, som Verhaeghe tyckte sig se, var att siegburkeramikerna föreföll vara vanligt förekommande i högreståndsmiljö medan t ex keramik från Raeren återfanns bland flera olika sociala grupper. När det gäller införsel av keramik till Flandern var den franska importen helt dominerande under 700-800-talen. Från 800-talet tar Rhenområdet över mer och mer och dominerar så småningom totalt. Intressant att notera är att det, precis som i Skandinavien, nästan uteslutande rör sig om import av bordskeramik. Verhaeghe konstaterade också att nyttjandet av stengods verkar ha ökat under senmedeltiden.

De två sista påståendena skulle lika gärna kunna gälla Sverige eller något annat av de nordiska länderna. Vi skall således inte vara så säkra på att t ex importen av stengodskeramik visar vilken nivå av komplexitet som samhället befinner sig på; det är snarare en fråga om råvarutillgång och tradition. Så t ex i det romerska rikets gränsområden, t ex Nederländerna, där man återgick till att tillverka grov, enkel keramik för husbehov så snart romarna givit sig av. Däremot använde man sig mycket av den romerska keramiken när den fanns tillgänglig genom de romerska forten/härlägren.

Jan Baart (Stedelijk Beheer Amsterdam) gav en översiktlig genomgång av tysk stengodsimport till Nederländerna under medeltiden och kunde bl a konstatera att man i en terp (konstgjord boplatsplatå) funnit importerad siegburkeramik från 1170-tal medan det inte fanns någon siegburg alls i lager som daterats till 1160-tal.

John Hurst (Stamford) redogjorde för tysk stengodsimport till England. I svepande drag gav han exempel på de olika godstypernas spridning. Tonvikten lades på senmedeltida import där Langerweheprodukter, vilka Hurst tittat närma-

re på och sammanfattat i bl a en större artikel, diskuterades i relation till spridningsbilden för den sena keramiken. Det konstaterades att raerengods har funnit större spridning in i England än t ex langerwehe som i stort sett bara förekommer på östkusten.

Nämnas i detta sammanhang skall att importen av langerwehe till England varit förhållandevis betydande och att den förekommer i de flesta städer längs östkusten hela vägen upp till Edinburgh. Langerwehe är betydligt vanligare än siegburg i England. Detta förhållande kan ställas mot situationen i Sverige där siegburg är det vanligaste importgodset under senmedeltiden till skillnad från langerwehe som knappast förekommer alls. Jag har också en känsla av att mycket av det man tidigare ansett vara langerwehe vid närmare undersökning kommer att visa sig vara från Niedersachsen och Sachsen.

Från slutet av 1500-talet är det, i England, en total dominans av kölngods (vilket förekommit relativt sparsamt tidigare). Hurst menar att detta är ett resultat av att spanjorerna har kontroll över Nederländerna/Belgien (Antwerpen) vilket skulle ha strypt importen av t ex raerengods. Uppenbart är att importen av stengods ser mycket olika ut vid jämförelser mellan t ex Nordsjö- och Östersjöområdena. Man bör sätta på sig 'regionala glasögon' vid stengodsstudier då det ej går att generalisera.

Den tredje dagen av konferensen var vigd åt en exkursion till museerna i Siegburg och Frechen. Ett modernt och förhållandevis stort museum för en så liten stad som Siegburg bjöd på ett stort utbud av alla typer av siegburgprodukter (kamerorna klickade som hagel på ett plåttak !). Den stora spännvidden på produktionen vad gäller former, glasyr, bränning mm gav mig och flera andra en rejäl tankeställare. Möjligheterna att typbestämma en skärva som är 2 cm² framstår efter detta besök som synnerligen begränsade.

Då samtliga skaffat sig en ordentlig bildreferenssamling avslutades siegburgturen med en promenad till Aulgasse 8 där man 1989-90 grävde fram familjen Knütgens keramikverkstad som var verksam under 15-1600-talen. Mycket stora mängder klassiskt sieburggods kom i dagen. Denna grävning är av stort intresse för alla som arbetar med medeltida keramik då man har ett omfattande skriftligt material med bl a räkenskaper, bouppteckningar, uppgifter om bränningar mm.

Efter lunch med hembryggt öl i Siegburg tog bussen oss till den lilla staden Frechen någon mil väster om Köln. Efter ett snabbt besök vid en utgrävd och bevarad keramikugn var det mottagning på museet i Frechen vilket, liksom det i Siegburg, var modernt och i mina ögon stort för ett så litet samhälle nära en stor stad som Köln. Samma scener som i Siegburg utspelades kring montrarna med klassiska bartmannkrus och bildarkiven utökades. Det sammanfattande intrycket

efter dessa besök är att man har en uppenbar stolthet över sina keramiska traditioner vilka till viss del fortfarande lever kvar.

Sista dagen skulle vi tillbringa på Rheinisches Landesmuseum i Bonn där också det avslutande föredraget (The Gerald Dunning memorial lecture) skulle hållas av Alan Vince (City of Lincoln Archaeology Unit) över ämnet 'Handel med medeltida keramik i Nordsjöområdet'. Alan har tillbringat en del tid i Skåne, Danmark och Norge där han helt enkelt registrerat vad som finns av brittisk import, och det var denna inventering som redovisades i ett mycket inspirerat föredrag. Jag skall här mycket kort referera slutsatserna av denna givande inventering.

Den stora importen av brittisk keramik till de norska städerna föreslås hänga samman med att det inte varit ekonomiskt hållbart att starta keramik tillverkning i så små städer. En genomgång av den geografiska spridningsbilden ger en inte helt enkel bild att tyda. Brittisk keramik har påträffats i sydvästra Jylland (Ribe), Schleswig, Viborg samt öresundsområdet (Roskilde och Lund). I Mälardalen lyser den brittiska keramiken i stort sett med sin frånvaro, endast ett exemplar i Birka och några fler i Sigtuna har konstaterats (observera då att det i dessa fall rör sig om vikingatid/tidig medeltid). Fullständig avsaknad av brittisk keramik var det i Ålborg, Århus i norra Jylland, Odense på Fyn samt Uppsala. Det som framförallt påträffats är produkter från London och Stamford. Redan vid mitten av 1200-talet har produktionen upphört på bägge dessa platser. Detta faktum kan delvis enligt min mening nyansera bilden av varför det inte finns någon brittisk keramik i mälardalsstäderna. De flesta av dessa städer hade under 1000-talet en mycket blygsam storlek och har förmodligen i stor utsträckning endast fungerat som lokala centra och ej varit inblandade i världshandeln.

Hela konferensen avslutades med en 'showcase' där man rotat i Rheinisches Landesmuseums magasin och ställt i ordning ett stort bord med de vanligaste keramiktyperna från Rhenområdet, namngivna sida vid sida. Vi visste det inte först men detta kom att bli en chockartad upplevelse för oss oavsett om man var relativt oerfaren eller hade lång vana att arbeta med denna keramik.

Vad gör man när keramik producerad i Langerwehe ser ut precis som pingsdorf!? Eller när man upptäcker typisk paffrath tillverkad i Pingsdorf! Att titta på keramik på det här viset är dock mycket givande och det absolut bästa sättet att få en bra överblick över spännvidden av produkter på olika tillverkningsplatser.

Till slut vill jag sammanfatta de mest bestående intrycken. Det första jag reagerade på var att man, i Tyskland, i många fall fortfarande befinner sig i ett stadium av insamling och systematisering. Visserligen är materialen ofta mycket omfattande men å andra sidan finns det en djupt rotad och lång tradition (1800-tal) att arbeta med keramiska samlingar och man borde ha nått litet längre i

analysen av keramiken satt i ett socialt sammanhang. Mycket av det som presenterades och diskuterades rörde produkter, producenter och produktionscentra. Denna diskussion präglades av en påtaglig mättnad. Inspirerande för oss från Norden var därför de många inlägg som efterlyste uppgifter om situationen på konsumtionsplatserna och hur, när och i vilka miljöer den rhenländska keramiken påträffas. Det är med andra ord inte för sent än att börja bearbeta en av de största fyndgrupper vi sitter på, keramiken.

Mattias Bäck är antikvarie vid UV-Stockholm och arbetar för närvarande med Birka-projektet.

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett (önskvärt). Disketten skall vara av formatet 3,5 tum. Eftersom META-redaktionen uteslutande använder **Macintosh**-datorer, är det underlättande för redaktionsarbetet om insända disketter är formaterade för detta system. META-redaktionen har emellertid även möjlighet av konvertera disketter formaterade enligt MS-DOS-systemet. Texten bör då vara sparad som en ren ASCII-fil.

Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida, enligt exemplet: (Jönsson 1902, s 45ff). Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen

Stenholm, L. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner.
Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio. Lund
studies in medieval archaeology 1. 1986.

Styffe, C.G. *Skandinavien under unionstiden.* 1911.

Abstract. Varje artikel skall vara försedd med ett kort abstract på engelska.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i A4-format. Skicka gärna originalmaterial eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof. Alla illustrationer skall vara försedda med figurnummering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.

Redaktionen adress:

**Medeltidsarkeologiska föreningen
Arkeologiska institutionen,
Sandgatan 1,
223 50 Lund.**

INNEHÅLL

Redaktionellt		1
<i>Ole Crumlin-Pedersen</i>	Maritim arkæologi - et ideologisk særtilfælde? En replik til Carl Olof Cederlund	3
<i>Lars Einarsson</i>	Kommentar till C O Cederlunds artikel i META 95:2	7
<i>Johan Rönby</i>	En kritisk marinarkeologi?!	11
<i>Björn Varenius</i>	Vad är marinarkeologins problem?	13
<i>Christer Westerdahl</i>	Från bondens sjöbod går alltid en tamp till fiskarens lada. Till den maritima arkeologins försvar. Ett svar till Carl Olof Cederlund	18

<i>Pernilla Flyg</i>	Digital medeltidsarkeologi på UV	28
<i>Ole Stilborg</i>	En ugn är en ugn är en ugn. Om ugnar i allmänhet och en ugn från Skummeslöv, Halland i synnerhet	39

<i>Johan Anund & Peter Carelli</i>	Rapport från ett stadsarkeologiskt möte i Lübeck	49
<i>Matthias Bäck</i>	Rhenländsk keramik 600 - 1600 Kongress i Köln, 10 - 13 maj 1995	55